

משרד הביטחון - אגף משפחות, הנצחה ומורשת
יחידת המורשת והמוזיאונים

קירות מדברים ברשת

אגף משפחות,
הנצחה ומורשת -
יחידת המורשת
והמוזיאונים

גיליון מס' 17

אייר ה'תשפ"ב, מאי 2022

קוראים יקרים,

אני שמח לפתוח בפעם האחרונה את גיליון קירות מדברים ברשת מספר 17, אשר עוסק בתרומת כוחות המגן בימים שלפני קום המדינה להקמת החילות והיחידות של צה"ל, כפי שאנחנו מכירים אותם כיום.

חג הפסח חלף ואנו עומדים רגע לפני יום הזיכרון ויום העצמאות ה-74 למדינת ישראל. השנה נציין את האירועים הממלכתיים ונחגוג את חגיגות העצמאות כשכל מוזיאוני היחידה יהיו פתוחים לקהל הרחב, וזאת בניגוד לשנתיים האחרונות שבהן פעלנו במציאות של מגפה שחייבה אותנו לפעול תחת מגבלות ובאמצעות התווך הדיגיטלי, ומרבית האירועים התקיימו בזום.

ובנימה אישית יותר, עם יציאת הגיליון לאוויר אהיה בסטטוס של "גמלאי מערכת הביטחון". בסוף מרץ 2022 פרשתי מהשירות הציבורי וסיימתי את תפקידי כמנהל יחידת המורשת והמוזיאונים שאותו מילאתי בחמש השנים האחרונות.

לפני קצת יותר מ-4 עשורים התחלתי את שירותי בצה"ל וכעבור 22 שנים פרשתי ממנו והצטרפתי למשרד הביטחון בתפקידים שונים ומגוונים, בכירים ומרתקים.

ליחידת המורשת והמוזיאונים הגעתי עם חזון, יעדים ומטרות כדי לשדרג את מעמד היחידה והמוזיאונים ולקדם בקרב עובדי המשרד והציבור בישראל בכלל. האנרגיות שלי הוקדשו לקידום משימות היחידה ויעדיה - לפיתוח, לטיפוח ולהנחלת מורשת כוחות המגן בקרב הציבור הישראלי באמצעות המוזיאונים של המשרד וצוותיהם.

משימות רבות עוד עומדות לפנינו, אך אני חושב כי הגענו להצלחות והישגים רבים.

תודה לכל הצוות המרתק והמדהים של עובדי יחידת המוזיאונים והמורשת, להנהלת האגף ועובדיו ולהנהלת המשרד, שאפשרו לי את העשייה המרובה. תודה גם לכם מבקרים וקוראים יקרים, באמצעותכם ולמענכם אנו ממשיכים לפעול למען טיפוח המורשת והנחלתה. אני סמוך ובטוח שתמשיכו לפקוד את המוזיאונים שלנו ולשלוח את קרוביכם וחבריכם לבקר בהם.

בהצלחה לכולנו ונתראה בהמשך,

שלומי מעיין, אל"ם (מיל')

המנהל היוצא של יחידת המורשת והמוזיאונים

גיליון מס' 17

אייר ה'תשפ"ב, מאי 2022

חברי מערכת:

ד"ר עפר בורד

יוסף קיסטר

חני שחר פישמן

טל גרינברג גזלן

רחל סילקו

עריכה לשונית: רותי ונעם אור

עיצוב גרפי: גרפיקה משהב"ט

בקרו באתר האינטרנט של יחידת המורשת והמוזיאונים

museums.mod.gov.il

חפשו אותנו ב

- יחידת המורשת והמוזיאונים

מה בתוברת

עמ' 4	מוזיאון בית "השומר" "צעד בצעד בדרך אל היעד - כל ההתחלות קשות"	
עמ' 6	מוזיאון אסירי המחתרות - עכו משה כרמל - מאסיר ה"הגנה" בכלא עכו למשחרר העיר במלחמת העצמאות	
עמ' 8	מוזיאון ההעפלה וחיל הים שייטת 13 - ראשיתו של הקומנדו הימי	
עמ' 10	מוזיאון בית הגדודים שורשי צה"ל בצבא הבריטי	
עמ' 13	מוזיאון בית הפלמ"ח "מחלקת השחר" - המסתערבים בפלמ"ח	
עמ' 14	מוזיאון ה"הגנה" ע"ש אליהו גולומב "כלי הנשק החוקי היחיד של היישוב היהודי"	
עמ' 16	מוזיאון האצ"ל תרומתו של האצ"ל לצה"ל - איכות חייליו כלוחמים וכמפקדים	
עמ' 18	מוזיאון האצ"ל בתש"ח מהאצ"ל לצה"ל	
עמ' 20	מוזיאון לח"י מאלמונים בלי מדים אל שורות הגדודים	
עמ' 22	מוזיאון אסירי המחתרות ירושלים מלחמת העצמאות: מבעד לסורגים	
עמ' 24	יוסף קיסטר גדוד 57 של חיילי האצ"ל משתלב בחטיבת גבעתי של צה"ל	
עמ' 26	מתארחים בגליון מתזמורת הבריגדה לתזמורת צה"ל	
עמ' 30	מפת המוזיאונים	
עמ' 31	פרטי קשר מוזיאונים	

מוזיאון בית "השומר"

"צעד בצעד בדרך אל היעד - כל ההתחלות קשות"

אלכסנדר זייד אוחד בשני כלבים על רקע הכנרת.
באדיבות המשפחה.

עם פירוק הפלמ"ח והקמת צה"ל הוקמה חטיבת הנח"ל שהייתה בנויה מגרעיני תנועות הנוער. הרעיון היה שבני הנוער, שיעברו יחד את השירות הצבאי, ייסדו קיבוצים חדשים או יחזקו קיבוצים קיימים. חלק מהשירות הוקדש להכשרה חקלאית בקיבוצים ותיקים. היאחזויות הנח"ל היו בעיקר במקומות רגישים, אסטרטגיים או לאורך גבולות הארץ.

גם בתחום התפתחות התעופה ניתן למצוא את השורשים טמונים עמוק בארגון "השומר". למעשה, חלום התעופה האווירית החל כבר ב-1917. צבי נדב שהוגלה לתורכיה וברח לאודסה החל ללמוד בבית הספר הצבאי ועבר קורס קצינים מטעם הצבא האדום. לאחר שחזר לארץ סיפר לוועד "השומר" על רעיונותיו בתחום התעופה. בשנות העשרים של המאה העשרים החליט נדב לרכוש ידיעות טכניות יסודיות על מבנה המטוס בעידודו של ועד "השומר".

גדע (גדעון) שוחט, בנם של מניה וישראל שוחט, טייס במחזור הראשון של חיל האוויר הישראלי.
מתוך אלבום משפחת שוחט.

תרומתו של ארגון "השומר" להקמת חילות צה"ל השונים מתמקדת בכמה תחומים. כארגון, שכונה "הסבא של צה"ל", חשבו חבריו כבר בשנות פעילותו הראשונות על רעיונות ושיטות שמוטמעות כיום כחלק בלתי נפרד מחילות הצבא.

הכלבן הראשון מקבוצת "השומר" היה אהרון צבי גושנסקי. הוא הביא מגרמניה למנדל פורטוגלי עשרה כלבים לשמש ככלבי ריגול בשירות "השומר", אך אנשי "השומר" לא ידעו לאלף את הכלבים ולחנכם והרעיון נדחה, עד שבמימון המשרד הארצישראלי נשלח אהרון צבי גושנסקי ללמוד כלבנות בברלין. הוא חזר עם שני כלבים לתגבור משימות השמירה. בסוף שנות העשרים נעשה ניסיון לחדש את הכלבנות בארץ על ידי פרופ' רודולפינה מנצל ובעלה ד"ר רודולף מנצל שהיו מגדולי הקינולוגים בעולם (קינולוגיה - תורת הכלבנות).

ב-1933 ביקשו ראשי "ההגנה" מהזוג מנצל לבוא ארצה ולעזור בגיוס הכלבנות לטובת ההתיישבות. כשנה לאחר מכן הם פתחו את קורס הכלבנות הראשון בקיבוץ יגור. בקורס זה השתלבו גיורא זייד, בנם של אלכסנדר וציפורה זייד ויצחק חנקין, בנם של חיה שרה ויחזקאל חנקין מאנשי "השומר".

יחידת "עוקץ" - כלבים באירוע בבית "השומר",
צילום: בתיה גיא, ראש השנה תשס"א.

תחום נוסף שהתפתח עוד בימי "השומר" היה ההתיישבות ב"גבולין" כפי שכינה זאת ישראל גלעדי, מה שהתפתח אחר כך להיאחזויות נח"ל. אנשי "השומר" שאפו להתיישב במקומות מרוחקים כדי לקבוע, בבוא השעה, עובדות בשטח. כך החליטו קבוצתו של ישראל גלעדי וקבוצת "הרועים" מאנשי "השומר" לעלות להתיישבות ב-1916 בגליל העליון ולחזק את המושבה מטולה שהייתה מבודדת מכל יישוב יהודי. הם התיישבו בחמארה, טלחה (תל חי) וכפר השומרים הוא כפר גלעדי. גם לחורן שאפו לשלוח אנשים שיקימו יישובים חקלאיים שיתופיים וכן התיישבות צבאית בסגנון הקוזקים ברוסיה. בשנת 1924 נשלחה לנגב משלחת כדי ליישוב ברוח "השומר". לשם כך הוקם ועד הנגב, שבין חבריו היו רחל ינאית ויצחק בן-צבי והזוג מניה וישראל שוחט.

ההתיישבות בגבולין, צריף העץ - ה"תחשיבה" בכפר גלעדי, 1917.
באדיבות ארכיון "השומר".

בשנת 1927 הצליח ישראל שוחט להשיג כסף וצבי נדב נשלח לצרפת ללמוד בבית ספר למכונאות וחשמל, ולאחר שנתיים עבר ללמוד בבית ספר גבוה לאווירונאוטיקה. בשנת 1935 הוקם בתל אביב קלוב (מועדון) התעופה בשם "הגמל המעופף" שישראל שוחט היה בין מייסדיו. בעקבות הקמתם של מועדוני תעופה נוספים בארץ והבאת ספרים מקצועיים, נוסד הירחון "טכניקה ומדע" שעורכיו היו צבי ורחל נדב מ"השומר". בין היתר עסק הירחון במאמרים על מכונאות ובקביעת מונחים טכניים שתורגמו לעברית. בשנת 1947, לאחר הפסקה של שנים בשל מלחמת העולם, נפתח קורס טיס במסגרת "שירות האוויר" שהיה הזרוע האווירית של ה"הגנה". בין בוגרי הקורס היה גדע [גדעון] שוחט בנם הבכור של מניה וישראל שוחט. מאז ועד היום יצאו לקורס רבים מבין צאצאי "השומר" ובני כפר גלעדי והיו לטייסים מצטיינים.

לסיכום, אנשי "השומר" הגו וחשבו על רעיונות גדולים שחלקם לא זכו להתגשם אך עם הקמת צה"ל והמשטרה התממש חזונם הגדול, או כפי שסיכם זאת יעקב גולדשטיין בספרו בדרך אל היעד: "הנה כי כן האידיאולוגיה הביטחונית של אנשי 'השומר' ויורשיהם לא הייתה מפגרת ומותאמת למציאות המוגבלת והפרימיטיבית של התקופה העות'מאנית בלבד, אלא ההפך מזה. זאת הייתה קונספציה צבאית מודרנית שעיקריה מיושמים גם בצבאות של עמים אחרים, ב'הגנה' משנות השלושים ובצה"ל. לכן ניתן לקבוע כי היו אלה אנשי 'השומר' ויורשיהם שהקדימו את בני דורם ואת בני הפלוגתא שלהם והניחו, באידיאולוגיה ובפועל, את המסד ל'הגנה' ולצבא ההגנה לישראל."

כתבו: זוהר מונסונגו ודניאלה אשכנזי

מוזיאון אסירי המחתרות עכו

משה כרמל - מאסיר ה"הגנה" בכלא עכו למשחרר העיר במלחמת העצמאות

המסע של 43 (מ"ג) החניכים והמדריכים התעכב ולא יצא כמתוכנן לפני חצות. האיחור ביציאה היה בעוכריהם. במהלך המסע לגזערה התגלו בידי חיל הספר העבר-ירדני ונאלצו להיכנע. מפה לאוזן הועברה פקודה מטעם משה זליצקי שלא לומר דבר בחקירה מלבד שמם וגילם. דבר מעצם התפשט במהרה וכוחות בריטיים רבים זרמו לאזור שבו נתפסו. בשעה 14:00 בצוהריים הועלו על שתי משאיות, בדרכם לכלא עכו.

על המפגש הראשון עם כלא עכו כתב משה:

"עתה הובלנו אל המגדל... הוכנסנו לתוך חדר מדרגות מתפתל והתחלנו לעלות בהן... פה, בתוך החומות העבות האלה, באפלת הלילה הזה, אתה מופקר לחלוטין. אין דין ואין דיין. אין שום זכויות חוקיות, אנושיות ומוסריות. אתה קורבן להשתוללות לא מרוסנת של מומחים במלאכת העינויים והסחיסות ללא כל אפשרות ואמצעים להתגוננות." (משה כרמל, מבין החומות)

ה"מגדל" שהזכיר משה הוא "מגדל האוצר", אשר שימש באותם ימים כבית מעצר לאסירים שטרם נשפטו בבית הדין הצבאי. שם עברו משה וחבריו חקירות בלתי רשמיות ולא נעימות, בעיקר בלילות. מאידך הם "נהנו" מכמה זכויות יתר שהוקנו לעצורים המחכים למשפטם על פי חוק. הם התהלכו בבגדיהם האזרחיים, האוכל הובא אליהם מבחוץ וניתן בשפע, אפשר היה לבקרם מדי שבוע ואת רוב שעות היום הם בילו באוויר החופשי על הגג של מגדל האוצר. בגג הזה הם חרטו על גבי האבנים כתובות המנציחות את סיפורם.

חריטה בגג מגדל האוצר שבו שהה משה כרמל יחד עם חבריו המ"ג

ב-25 באוקטובר 1939 נערך משפטם של כל חברי הקבוצה בבית הדין הצבאי בעכו. מרבית חברי הקבוצה נשפטו ל-10 שנות מאסר. מאוחר יותר הומתק עונשם.

מהרגע הראשון ניסה משה לשמור על אחדות הקבוצה. מעניין לראות כי על אף היותו סגן מפקד הקורס שבמהלכו נתפסו, הרי שהוא אינו בטוח כי מנהיגותו שמחוץ לכלא תקפה גם בתוכו.

"עם מאסרנו, משהתברר כי עתידים אנו להיכלא לזמן רב, נתעוררה הבעיה כיצד לשמור על קבוצת האסירים להיותה גוף אחד בנסיבות חמורות ובלתי צפויות אלה, כיצד לכוון אותה אל אפיקים נכונים... לבל תתפורר באווירה של ריב ומדון... החבורה הקטנה, בת חמשת האנשים,

סיפורו של כלא עכו הוא סיפורם של כלל אסירי המחתרות: ה"הגנה", האצ"ל ולח". אומנם רבים מכירים את הסיפור ההרואי של פריצת כלא עכו (שהוא סיפורם של האצ"ל ולח" במקום), אבל בגיליון זה אנו באים להאיר את אסירי ה"הגנה". לא רבים היו אנשי ה"הגנה" שישבו בכלא עכו. לאורך כל שנות המנדט ישבו שם כ-140 אסירים. אחד מהם הוא האסיר משה זליצקי (כרמל), לימים אלוף בצה"ל, חבר כנסת ושר בממשלת ישראל.

משה כרמל נולד ב-17 בינואר 1911 במינסק-מזובייצקי שבקיסרות הרוסית לאביו יעקב אריה זליצקי ולאמו מרים בת שמואל קלמן גולדברג. המשפחה עלתה לארץ בשנת 1924.

בגיל צעיר נכנס לשורות ה"הגנה", התחיל כטוראי, עבר קורסים שונים, מילא תפקידים שונים ועלה בסולם הדרגות. ב-1939 השתתף בקורס מפקדי מחלקות של ה"הגנה" ביבנאל. הקורס אורגן במסווה של קורס לאימון גופני של "הפועל" ולכן הוקמו בשטח גם מתקנים לאימון גופני. מפקד הקורס היה רפאל לב ולסגנו נבחר משה זליצקי. כמדריכים שימשו גם משה דיין ויגאל אלון.

מ"ג אסירי ה"הגנה". מאוסף המוזיאון.

בליל ה-3 באוקטובר נאספו חניכי הקורס באוהל ההרצאות ללימוד פרק "פטרולים" מפי משה זליצקי. ההרצאה הופרעה בצלצול פעמון האזעקה וזליצקי, שלא התבלבל לרגע, החל להרצות על התפתחות הספורט וארץ. בפתח האוהל ניצבו שני קצינים בריטיים שבתנו את המרצה ואת שולחן החול שניצב בפניה. לאחר כמה דקות עזבו את האוהל ובדרכם החוצה ביקשו לראות את החדרים. בתוך החדרים הם מצאו רובים מסוגים שונים: אנגליים, קנדיים ופולניים.

בזמן שהסתובבו הבריטים במחנה הבינו אנשי ה"הגנה" כי פעילותם המחתרית התגלתה וביצעו כמה פעולות שמטרתן הייתה לשבש את הקשר החוצה ולהשהות ככל הניתן את הדיווח של הקצינים אודות פעילותם.

לאחר שעזבו הקצינים את המחנה הוחלט לפנות את המדריכים והחניכים לגזערה, ששימשה באותם ימים כבסיס האימונים המרכזי של ה"הגנה". הציוד הועבר באמצעות משאיות וחניכי הקורס היו אמורים להגיע אליה ברגל. הקורס חולק לשתי קבוצות: הקבוצה הראשונה מנתה 43 איש בפיקודם של לב וזליצקי ואילו הקבוצה השנייה מנתה 17 אנשים בפיקודו של יגאל אלון.

אסופת מכתביו של משה כרמל מכלא עכו

על הספר מבין החומות: 43 המכתבים מכלא עכו, שכתב משה בתנאי מחתרת על פטי נייר דק בעיפרון זעיר שהחזיק בסתר בתוך הבורש (מזרן), הוברחו מבעד לסורגים. הם כללו תיאורים של חוויותיו ורשמיו מההווה היום יומי ומהמאורעות המיוחדים שבחיי הכלא. הם פורסמו לראשונה על דפי ביטאון הקיבוץ המאוחד "מבפנים", בהערמה על הצנזורה וללא רשות ממנה. לאחר מכן נתקבצו בספר והובאו לדפוס בהתעלמות מחוקי השלטון המנדטורי. מטעמי זהירות העלימה ההוצאה את שמו של המחבר, והמכתבים יצאו לאור בשם מבין החומות מאת אסיר עברי. רק מאוחר יותר יצא הספר בחמש מהדורות נוספות ולמהדורה החמישית נוסף תיאור כניסתו כמנצח למבצר עכו במבצע "בן עמי".

כתבה: חני שחר פישמן

שעמדה בראש הקבוצה לפני היאסרה, הרי נקבעה לתפקידה בניסיונות שונות לגמרי" (שם).

על תנאי הכלא כתב:

"התנאים כאן הם קשים למדי ומותאמים לפושעים, לאנשים שדרגת חייהם נמוכה. כמה מן הסדרים כאן הם לא אנושיים ומכבידים במיוחד על אנשים בעלי רמת תרבות וחיים גבוהה יותר..." (שם).

בפברואר 1941 השתחררו כלל אסירי המ"ג, בהם משה זליצקי.

ההודעה על השחרור הגיעה אליהם באופן רשמי רק בבוקר השחרור עצמו. זו הייתה דרכם של הבריטים בכל השחרורים. השחרור היה כמחווה על רקע שיתוף הפעולה עם בריטניה במלחמה נגד גרמניה שעליו הכריזו ה"הגנה" והאצ"ל.

"מוזר, שום צהלה לא התחוללה פה למשמע הודעת השחרור. איש לא נתן קולו בשיר ואיש לא יצא בריקוד. אולם הלבבות התגעשו מאוד, מבלי שיהא לכך איזה ביטוי חיצוני... מה סיבת העקה הזו שבלב? מדוע נתלות כל כך העיניים במקום המשכב, במזרון, בחלון המסורג, על פני הקירות האלה בתא? הן לא ייתכן כי יש איזה צער פרדה מן הכלא... אבל כאן, בין הקירות האלה מרחפים חיי נפש של אסירים, הרהורי לילות יגעים וימים אין חפץ בהם... האוהב אדם זיכרונותיו וקשור בהם גם אם מרים הם? שלום, ילדי הרוח הכלואים..." (שם).

עם שחרורו מבית הכלא חזר משה זליצקי לקיבוצו נען ונשא את מרים ליפשיץ לאישה. בד בבד עם עבודתו במשק מילא תפקידים נוספים ב"הגנה": כמפקד השרון והשומרון, מפקד הגדנ"ע ומפקד מחוז חיפה.

בפברואר 1948 מונה למפקד חטיבת כרמלי. ב-13 במאי 1948 פתחה חטיבת כרמלי במבצע נרחב לשחרור הגליל המערבי, מבצע שכונה "מבצע בן עמי". בראש המבצע עמד המח"ט עצמו, משה זליצקי, שמפקדתו הוקמה בנהרייה ובמהלכו הוביל את חייליו לכיבוש העיר עכו. בתום הקרב על העיר נכנס למבצר עכו, עלה באותן המדרגות הצרות של מגדל האוצר אשר עליהן עלה כאסיר ה"הגנה", והניף את דגל ישראל במקום הגבוה ביותר בעיר.

על קורות היום ההוא שבו חזר למבצר עכו כמנצח כתב: "היה מוזר כל כך להלך בתחומי המבצר. כל פינה, כל תא, כל כבדת קרקע היו מוכרים לי מאז. זכר ימים עברו, ימי היותי פה אסיר תחת יד השלטון הבריטי, צף ונתערבב בי מראה עיניי עם תחושת היום הזה. אז היינו מהלכים פה בבגדי אסירים חומים; היינו מהלכים נרדפים, נדכאים, מושפלים, כשחלומותינו היפים מתפלשים ומפרפרים לרגלינו בתוך התאים הקודרים, האפלוליים, והמסורגים האלה. ועתה אנו מהלכים פה כמנצחים, מנצחים שקנו ניצחונות בעזות, בזיעה, בדם."

ביוני 1948 החליף את שם משפחתו מ"זליצקי" ל"כרמל".

משה כרמל היה לאלוף הראשון של פיקוד הצפון. בימיו שרר שקט יחסי בגבולות, לאחר שנחתמו הסכמי שביתת הנשק עם שלוש משכנותיה של ישראל.

מוזיאון ההעפלה וחיל הים

ע"ש דוד הכהן

מ"החוליה" לשייטת 13 - ראשיתו של הקומנדו הימי

"אמדנו את המרחק בכ-300 מטר, לגמתי 'לגימה בריאה של רום'... אמרתי 'שלום' וירדתי למים..."

ההתקדמות כנגד הגלים הייתה קשה. נתברר שטעינו טעות גסה בהערכת המרחק. לדעתי היו שם לפחות 800 מטר, כיוון ששחיתי למעלה מארבעים וחמש דקות [...] כשהתקרבותי לכלי השיט לא היה כבר כל קמט מים להסתיר את ראשי בחיקו... הקור היה רב. הייתה זאת תקופת האביב ועוד שעת לפנות בוקר. הגעתי עייף למדי. אך מרגע שנכנסתי מתחת לירכתיים הגבוהות והמצילות הרגשתי את עצמי 'בבית'. ... ניגשתי מימין, כ-15 מטר מהירכתיים, בין האור לבין הצל. המגדרת שבידי הוכיחה את עצמה מיד. במהירות ניקיתי את ה'זקן' השורט (עשבי ים הצמודים לאונייה). המצוף החזיק בקושי את העלוקה [המוקש, ט"ג]. יכולתי אפוא להשקיעה מתחת למים בלי לנתק את המצוף (ליתר ביטחון, שלא יישמט). ואומנם, לאחר שהדבקתי והתחלתי עוסק ב'עפרונות', נשמט העסק ממקומו והמצוף הציל את המצב (המגנטים נחלשו). גירדתי עוד והדבקתי שוב, לחצתי את העפרונות בפלאייר, בזהירות, וסגרתי את הכובעים. זה היה בערך 100 סנטימטר מתחת לקו המים. בגלל הקור והעייפות לא יכולתי לרדת נמוך יותר, אך משגברה מסביב החשכה - צללתי. ברגע שעליתי מן המים, בקרבת האונייה, החלו צעקות מהירכתיים. המשכתי לשחות בשקט. והנה פתחו באש. כדורים נפלו כחצי מטר ממני. אמרתי בליבי: כיוון שכך, מוטב שאהיה שרוי מתחת למים ולא אהיה מטרה גלויה. מיד צללתי שנית מתחת למים, ובצלילות זיגזג התרחקתי מזרחה. כשהייתי במרחק של כ-70 מטר נזרקה פצצת העומק הראשונה. זה גרם לזעזוע חזק בגוף, אבל לא יותר מזה."

(יוס'ה דרור, מתוך "הקומנדו הימי ממנו ואליו").

הנחת מוקש עלוקה במהלך אימון. מאוסף המוזיאון.

עם תחילת גירוש מעפילים למחנות המעצר בקפריסין גברו ניסיונות החבלה בכלי שיט בריטיים ובמיוחד באוניות הגירוש. הראשונה שחובלה הייתה "אמפייר רייול" ולאחר מכן החליטו הבריטים כי האוניות יעגנו רק בקפריסין ולארח הן תגענה רק במטרה להעביר את המעפילים לקפריסין. הדבר לא עצר את "החוליה", זרועותיה הגיעו גם לקפריסין. כך לדוגמה בחודש אפריל 1947 חיבל יוס'ה דרור באונייה "אושן יגור" שעגנה במפרץ פמגוסטה.

עם החלטת האו"ם על "תוכנית החלוקה" בכ"ט בנובמבר 1947, הגיעה לסיומה פעילותה של יחידת החבלה בארץ, ולדברי יוחאי בן-נון "השלל היה לא מבוטל": 3 ספינות משמר, 4 אוניות גירוש, ו-3 אסדות פלישה אשר שימשו את הבריטים כגשר צף בין אוניות המעפילים לאוניות הגירוש. נוסף על כך יצאו חברי "החוליה" לשתי פעולות שלא צלחו. במהלך מלחמת העצמאות חברו כמה מאנשי "החוליה" ליחידת חבלה שפעלה באיטליה, שם ביצעו פעולות חבלה ברכש האויב. לדוגמה, באפריל 1948 חיבלו באוניית הנשק "לינו" שאמורה הייתה להפליג ללבנון ועליה נשק ותחמושת רבים המיועדים לכוחות הערביים.

ב-17 במרס 1948 ניתנה הפקודה להקמת השירות הימי. הגרעין האנושי הראשוני הושתת ברובו על אנשי הפל"ם שבשנות המנדט ליוו ארצה את אוניות המעפילים, ואליהם נוספו אותם אנשי פל"ם שעסקו בחבלה ימית.

בראשית נובמבר 1945 ביצעה "תנועת המרי העברי" את פעולת "ליל הרכבות", כחלק מהתוכנית, ובד בבד עם הפעולות היבשתיות החליט מטה הפלמ"ח על ביצוע פעולת חבלה ימית: פיצוץ שלוש ספינות משמר בריטיות בנמלי יפו וח'פה. יוחאי בן-נון, איש הפל"ם ולימים מפקד חיל הים (1960-1966) מספר:

"אברהם זכאי, מפקד הפלוגה הימית, קרא לי לאוהל המפקדה ואמר לי: 'מוחרתיים בלילה יש להטביע שתי ספינות משמר בנמל חיפה'. כשאמרתי לו: 'אברהם, אני בחיים שלי לא עסקתי בחבלה ימית, אני לא יודע מה זה מטען ימי, אני לא יודע איזה כלים יש, מעולם לא הייתי בתוך הנמל, אנחנו לא יודעים כלום על הספינות האלה ועל אמצעי הגנתן'. אז הוא אמר לי דברים פשוטים: 'אם לא אתה, אף אחד לא יעשה את זה'. אמרתי לו: 'תן לבדוק'."

פעולה זו לא הייתה פעולת החבלה הימית הראשונה שעשה היישוב היהודי במהלך שלטון המנדט הבריטי, אך היא זו שהבשילה לכדי הקמתה של "החוליה", ובשמה המלא: יחידת החבלה הימית של הפלמ"ח. בראש "החוליה" עמד יוחאי בן-נון אשר ממשיך ומספר: "...מאז, במשך שנתיים ימים, קומץ בחורים יחפנים בסכנת הסירות של קיבוץ שדות ים, חזרו והתגרו בציפור הנפש של האריה הבריטי: הצי הבריטי על כל מערך השיט שלו, שנועד ללכוד את שארית הפלטה ולהרחיקה מהחוף הנכסף" (התקופה לקחה אותנו, יוחאי בן-נון, דיוקן, עמ' 36).

אמצעי חבלה וציוד ראוי לא היו, את אלה הם יצרו יש מאין, לדוגמה: את חומר הנפץ יצרו מחומרים מגוונים (סבון, שקדים, שוקולד וגלינט) אשר לשו ומילאו בתוך פנימית של אפונעו. מנגנון ההשהיה של המוקשים הורכב מעפרונות השהיה הפועלים על עיקרון של שבירת אמפולה עם חומצה אשר מאכלת חוט עופרת, כשזה נאכל מזנק נוקר דרוך על ידי קפיץ ומפעיל את הנפץ. את עפרון ההשהיה הטמינו בתוך אבוב, כך שניתן ללחוץ עליו דרך הגומי של הפנימית. לשם הדבקות המטען על הספינה ביקש יוחאי משני המסגרים של קיבוץ שדות ים להכין שתי "קלמרות" (ציפורני פלדה הנתפסות בשדרית העץ של הספינה). ולא רק אמצעי חבלה, גם ביגוד צלילה שיגן מפני הקור לא היה, לכן במהלך הפעולות הראשונות נהגו חברי "החוליה" למשוך את גופם בגריז, מה שהתגלה לבסוף כלא יעיל.

מקורות:

יוסף דרור, הקומנדו הימי - אליו וממנו, הוצאת משרד הביטחון, 1981.

שיה בן-נון ודיתה גרי, התקופה לקחה אותנו - יוחאי בן-נון, דיוקן, הקרן להנצחת זכרו של יוחאי בן-נון, 2003.

אברהם זהר ומאיר פעיל, הפלמ"ח הימי (פלי"ם), הוצאת משרד הביטחון, 2001.

בראשית קיץ 1948 החלה להתהוות יחידת קומנדו אשר כונתה "הקומנדו של אסקימו". יוזמי הקמתה היו אהרון בן-יוסף (אסקימו) וישראל רותם. היחידה התמקמה בחולות קיסריה. בחודש אוגוסט חזר ארצה יוסל'ה דרור לאחר שהייה ממושכת באיטליה שבמהלכה חיבל באונייה "לינו" יחד עם בני קרביץ ומאיר פליק והתמקצע בכל הנוגע לצלילה וחבלה ימית. עם חזרתו נתבקש לפקד על יחידת החבלנים קיסריה - יחידת אנשי הצפרדע. בחודשים הבאים ארגן את היחידה, הכשיר את חבריה ואלה יצאו יחד והתכוננו לביצוע כמה מבצעים. בד בבד עם התהוות יחידת החבלנים החלה להיבנות יחידה חדשה שעיסוקה סירות נפץ. יוחאי בן-נון מספר:

כתבה: טל גרינברג גוזלן

"מזמינים אותי למלון 'סן רמו' [...] בתל אביב, שם נמצאת המפקדה הראשונה של חיל הים הישראלי. אני מוזמן אל מפקד הכוחות הימיים דאז, כעין שר ימייה, גרשון זק [...] הוא אומר לי: 'יוחאי, נו, אנחנו שמענו עליך רבות, אתה היית מפקדה של החוליה הימית שנשאה את המרי העברי על כתפיה, אנחנו רוצים להקים קומנדו ימי, קח את הפיקוד...'

הקמנו את בסיס היחידה בנמל יפו. התקבצו אליה ותיקי 'החוליה', הפלי"ם ויוצאי הצבא הבריטי, קבוצה בת 15 איש [...] נקראתי אל יוסי הראל קצין המנהלה. הוא סיפר לי שנרכשו 6 סירות מהירות, סירות נפץ, שפיתח הצי האיטלקי ושפעלו במלחמת העולם השנייה [...] מתגנבים איתן אל אוניות האויב ובמאה המטרים האחרונים הנוהג בה קופץ החוצה אל המים אל מצוף שמשחרר, והסירה ממשיכה אל מטרתה ומתפוצצת. הרעיון מצא חן בעיניי מאוד [...] וקיבלתי את הפיקוד." (התקופה לקחה אותנו, יוחאי בן-נון, דיוקן, עמ' 58).

סירת נפץ בתצוגת המוזיאון.

אימוני היחידה נמשכו והועברו לטבריה, ובחודש אוקטובר 1948 נקראו חבריה להטביע את אוניית הדגל המצרית "אל-אמיר פארוק" סמוך לחופי עזה. על התושייה והגבורה שהפגין בן-נון במבצע הוא קיבל את אות גיבור ישראל.

בראשית שנת 1950 הוחלט לאחד את יחידת הצוללים ויחידת סירות הנפץ לכדי יחידה אחת - שייטת 13. יוחאי בן-נון נתמנה למפקדה ויוסל'ה דרור לסגנו.

יוחאי יוסל'ה ועוד רבים וטובים אחרים סללו את הדרך להקמת שייטת 13, שהייתה לאחת היחידות היוקרתיות בצה"ל. הם השאירו אחריהם מורשת מפוארת של אומץ, תושייה, רוח קרב וגבורה - מורשת שמלווה את חיילי הקומנדו הימי עד היום.

מוזיאון בית הגדודים

שורשי צה"ל בצבא הבריטי

במהלך מלחמת העולם השנייה התנדבו למעלה מ-30,000 בני ובנות היישוב היהודי בארץ ישראל לצבא הבריטי. חלק מהגיוס אורגן בידי מוסדות היישוב: הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית וארגון ה"הגנה".

המתגייסים היו גברים ונשים, בני קיבוצים, ערים ומושבים, צברים ועולים חדשים, יוצאי עדות שונות ובגילים שונים.

רבים מהם היו אנשי ארגון ה"הגנה", מיעוטם אנשי האצ"ל ורבים ללא השתייכות ארגונית כזו או אחרת.

הרמטכ"ל חיים לסקוב.

המניעים לגיוס היו מגוונים ושונים ממתנדב למתנדב. אך ניכרים כמה מניעים מרכזיים, כפי שסיכם לאחר מעשה חיים לסקוב, בעצמו אחד המתגייסים:

"ארבע מטרות הציבה לעצמה תנועת ההתנדבות:

להילחם את מלחמת האדם בנאצים

להילחם את מלחמת היהודי בנאצים

ליצור קשר עם יהודי אירופה

להקים גרעין לצבא עברי סדיר."

המניע הרביעי מדגיש את רכישת הניסיון צבאי כדי ליצור את הגרעין שממנו יצמח הצבא הסדיר במסגרת המדינה היהודית שתקום. על כך אמר משה סנה ראש מפקדת ה"הגנה": "אנחנו מעוניינים שחברי הארגון ילמדו ארטילריה, ייכנסו לשירות האוויר, יהיו ביחידות של חיל הנהגים, בחיל המהנדסים ועוד. אנו מחייבים את ההתגייסות לצבא כאחת הצורות של ההשתייכות לארגון."

המתנדבים שירתו ביחידות רבות בתוך זרועות הצבא הבריטי, כמו גם בחזיתות שונות, וכך רכשו את הניסיון המגוון והחשוב, ששירת אותם כשפרצה מלחמת העצמאות. בין היחידות השונות נציין את חיל האוויר, הצי המלכותי, תותחנים, חפרים, תובלה, הנדסה ועוד. חיל הרגלים, החל משלושה גדודים ארצישראלים אשר שירתו במסגרת ה"באפס" ובהמשך המלחמה היו ל"רגימנט הארצישראלי".

בקיץ 1944 הוקמה החי"ל (חטיבה יהודית לוחמת), היא ה"בריגדה היהודית".

שלושת גדודי "הרגימנט הארצישראלי" עם פלוגות הנדסה, תותחנים ותובלה ואף מתגייסים חדשים הרכיבו את הבריגדה שכללה כ-5,000

בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה הוקמו 5 גדודים עבריים במסגרת הצבא הבריטי.

הייחודיות של הגדודים העבריים היא שלראשונה, לאחר כאלפיים שנה, הוקמו גדודים שכל החיילים שבהם היו יהודים שהתגייסו ממדינות שונות במטרה משותפת - לשחרר את ארץ ישראל מידי הטורקים.

זאב ז'בוטינסקי, שיחד עם יוסף טרומפלדור ייסד את הגדודים העבריים, אמר על הדרך שבה הגיע לרעיון זה:

"חושב אני שלי בכלל היה ברור תמיד, מאז ומעולם, שאם תפרוץ פעם מלחמה בין אנגליה וטורקיה, הרי טוב היה אילו היו היהודים מקימים ג'יס משלהם ומשתתפים בכיבושה של ארץ ישראל."

ז'בוטינסקי סבר כי הדרך להשגת זכויות ליהודים בארץ ישראל היא על ידי לחימה לכיבוש הארץ.

ואכן, הגדודים העבריים שימשו בסיס להקמת צבא עברי בארץ ישראל.

לקראת סיום המלחמה, וכאשר הסתבר כי הבריטים לא יאפשרו לחיילי הגדודים העבריים לשמש כחיל מצב של המנדט הבריטי ובהמשך להגן על היישוב היהודי מפני התקפות הערבים, פרץ ויכוח בין חיילי הגדודים.

מצד אחד טען ז'בוטינסקי כי יש להמשיך את קיום הגדודים העבריים במסגרת חוקית, וכך להגן על היישוב. לעומתו אמרו צעירי הגדוד הארצישראלי, ובראשם אליהו גולומב, שארגון הגנה בלתי ליגאלית הוא אמצעי הכרחי להבטחת חיי היישוב היהודי. כהמשך לוויכוח זה הקימו אליהו גולומב וחבריו את ה"הגנה".

הגדודים העבריים היו בית הכשרתם של עשרות ממפקדיה הראשונים של ה"הגנה" ובראשם אליהו גולומב, דב הוז ויעקב דורי. דורי אף היה לרמטכ"ל הראשון של צה"ל. בשנות ה-70 של המאה ה-20 כתב דורי על הגדודים העבריים:

"...הגדודים העבריים הורישו ל"הגנה" סגל נכבד של הנהגה, פיקוד והדרכה, אשר עיצב את דמותה, חינך את שורותיה למשמעת לאומית וצבאית, הדריך את חבריה בלוחמה ובידע צבאי והביא אותה בסוף הדרך לשמש הלוחם שממנו צמח ועלה צבא ההגנה לישראל."

הרמטכ"ל יעקב דורי במדי הגדוד העברי. מאוסף מוזיאון בית הגדודים.

הרמטכ"ל מרדכי מקלף.

יוצאי הצבא הבריטי הקימו מערכי הדרכה לרבים מהחילות בצה"ל וכתבו ספרי הדרכה. ביניהם היה אליהו בן חור אשר שירת בפלוגות ההובלה בצבא הבריטי ולאחר שהיה ראש אגף ההדרכה ב"הגנה" המשיך בתפקיד זה גם בצה"ל.

הקורסים החד-פעמיים שנערכו במהלך מלחמת העצמאות היו לבתי ספר ואחר כך לבסיסי ההדרכה שמכשירים את המשרתים בכל חילות הצבא.

המתנדבים הביאו עימם שורה של מושגים, שבאותם הימים היו חדשניים: מושגים הקשורים בקרב התקפה ובתכנון וניהול קרב הגנה. הנחלתם של המושגים החדשים נעשתה באמצעות מערך ההדרכה והופצה בידי מדריכי הקורסים ובוגריהם.

גם מאיר זורע וחיים לסקוב היו בין מקימי מערך ההדרכה, נוסף על פיקוד במבצעים וקרבות במלחמת העצמאות.

בסוף שנות השבעים התייחס לסקוב לחשיבות התרומה של יוצאי הצבא הבריטי לצה"ל, בהיותם יוצאי צבא סדיר, וכך אמר:

"צבא סדיר ניתן להקים לא מתוך לימוד עיוני בלבד אלא רק על חי, מתוך הניסיון הנצבר במלחמה נגד אויב סדיר. שלושים אלף המתנדבים היהודים מהארץ בצבא הבריטי למדו מבנה צבא סדיר מהו, ומלחמה בצבא סדיר מהי. הם חזרו לארץ למודי ניסיון, בעלי יכולת, וחדורי גאווה והכרה ששנותיהם בצבא הזה לא היו לשווא."

לבד מהידע על התנהלות צבא סדיר וגדול שמאפשר שיתוף פעולה בין חילות והליכים ממוסדים של פיקוד ועבודת מטה, תרמו יוצאי הצבא הבריטי גם לחילות השונים בצה"ל. להלן דוגמאות מחילות שונים:

הקצינים הרופאים מהצבא הבריטי הביאו איתם ניסיון רב, והיו ממקימי חיל הרפואה של צה"ל. ד"ר חיים שיבא היה המפקד הראשון של חיל זה. המפקדת הראשונה של חיל הנשים הייתה מינה בן צבי, וארבע המפקדות שבאו אחריה היו גם הן מפקדות ב-ATS - חיל העזר לנשים בצבא הבריטי.

חיל האוויר הוקם בתקופת מלחמת העצמאות על בסיס הגופים הקטנים בתחום האוויר של ה"הגנה", והתבסס במידה רבה על טייסים וצוותי קרקע ממשוחררי הצבא הבריטי ועל מתנדבי מח"ל. לאחר תקופה קצרה ביותר שבה כיהן כמפקד החיל ותיק ה"הגנה" ישראל עמיר, עבר הפיקוד ל-25 השנים הבאות למשוחררי הצבא הבריטי ובהם: אהרן רמז, שלמה שמיר, חיים לסקוב, דן טולקובסקי, עזר וייצמן ומרדכי הוד.

חיילים ארצישראליים ברובם, מפקדם יהודי קנדי - בריגדיר לוי בנימין (ארנסט פראנק בנג'מין), וסמלם - שילוב דגל הלאום עם הטלאי הצהוב - כהיפוך ליעד הנאצי להשמדת היהודים.

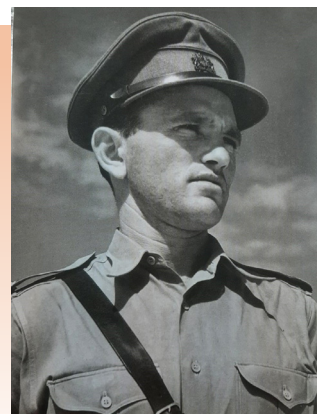
ניסיון קרבי קצר, אך משמעותי, צברה הבריגדה בחודשים מרס-אפריל 1945 בחזית בצפון איטליה. סמליות רבה יש בלחימה במערכה זו, שבה חיילים בבריגדה היהודית, עם מגן דוד על המדים, נלחמים מול הגרמנים ומנצחים.

במהלך מלחמת העצמאות התגייסו שוב רבים מיוצאי הצבא הבריטי, והפעם - לצה"ל.

כל חייל יוצא הצבא הבריטי תרם מניסיונו כחייל בצבא הסדיר.

על חשיבות הניסיון האישי של כל אחד מהחיילים אמר האלוף שלמה שמיר, שהיה קצין בבריגדה היהודית:

"ניסיון המתגבש מתוך שהייה רצופה ואינטנסיבית בשטח. ניסיונו של חייל מתעשר מכך שמדי בוקר, במשך 6 שנים, הוא חי נפשית ואינטלקטואלית את הבעיות המאפיינות כוח צבאי. הוא מטמיע את צורת ההתנהגות של כוח כזה במצבים משתנים ומפנים את כללי הצבא, את נוהגיו ואת חוקיו. הוא לומד כיצד מתנהגים קצינים בכירים וקצינים זוטרים ומה הן בעיותיו של החייל הבודד. רק כאשר חייל מפנים את מגוון הידע והתובנות הללו, הוא מתחיל להבין צבא ברצינות. במילים אחרות, התנסותו היום יומית האינטנסיבית של החייל, הגלומה בכל פנייה, אמירה או פקודה ובכל התייחסות לרכוש או לאדם, בין שהוא בכיר מהחייל ובין שהוא זוטר ממנו, היא מרכיב קריטי בהעשרת ניסיונו של החייל."

האלוף שלמה שמיר במדי הצבא הבריטי. מתוך הספר: "שלושה נסים ודגל עברי".

עם ניסיון זה של שירות בצבא גדול, של הידע כיצד לשלב בין יחידות שונות, כיצד להעביר קורסים ולחנך ולהדריך את החיילים וגם כמובן עם הניסיון הקרבי, מילאו יוצאי הצבא הבריטי תפקיד מרכזי בהקמת צה"ל על אגפיו וחילותיו השונים. מפקדים וחיילים מקרב המשוחררים מהצבא הבריטי השתלבו בעשייה הצבאית והצליחו להטמיע את כישוריהם הצבאיים והארגוניים במהלכי בניית כוח צה"ל. מקרבם יצאו שני רמטכ"לים, מרדכי מקלף וחיים לסקוב, אלופים רבים ומאות קצינים ונגדים בכל הדרגות.

משוחררי הצבא הבריטי השתלבו גם בחיל הים הצעיר. המפקד השני של החיל היה שלמה שמיר, מקציני הבריגדה, שהיה אחראי לעיצוב התפיסה הימית בשנים 1949-1950.

על חשיבות הניסיון המקצועי אמר שמיר:

"התגייסותנו פתחה פתח לתפעול גלוי של כלי נשק רבים ולשימוש בלתי מוגבל בתחמושת. זכינו לאימונים צבאיים בהדרכתם של אנשי מקצוע והשתתפנו בתרגולים, בתמרונים ובקורסים מקצועיים. זו הייתה מהפכה. היא הקנתה לנו ידע וניסיון, שאותם ניתן היה לרכוש רק במסגרת צבאית מסודרת. לא בכדי ראינו חשיבות רבה ביותר בהשתתפות אנשינו בקורסים רבים ככל האפשר, וכל הזדמנות נוצלה על ידינו עד תום. הודות לצרכיו של הצבא הבריטי ולמיומנות אנשינו התאפשרה לנו התמחות כמעט בכל המקצועות הצבאיים. כך הפכה הצמרת הצבאית המקצועית מקרב מתנדביו לצבא הבריטי למסד העיקרי של צבא ההגנה לישראל."

בהמשך שימש שלמה שמיר בתפקידים בכירים נוספים בצה"ל.

הוזכרו כאן כמה אישים ששירתו בצבא הבריטי והיו בין מפתחי החילות בצה"ל. הם רק חלק קטן מרבים מיוצאי הצבא הבריטי שהגדירו את צה"ל בראשיתו.

את חשיבות התרומה של יוצאי הצבא הבריטי לצה"ל סיכם דוד בן גוריון, שכתב ביומנו בעיצומה של מלחמת העצמאות, בנובמבר 1948:

"...אלפי החיילים והקצינים ששירתו ביחידות היהודיות בבריגדה העברית, שרכשו ניסיון צבאי קרבי ואימון אדמיניסטרטיבי וטכני ביחידות הלוחמות וביחידות השירות, בלעדיהם ספק אם היינו מסוגלים להקים צבא הגנה לישראל בזמן כה קצר ובשעה כה טרופה.

להתנדבותנו למלחמת העולם השנייה, יש חלק לא קטן בהצלחת היישוב ובכיבושים שכבשנו עד עכשיו, ולה חלק הארי באימונו והכשרתו של צבא הגנה לישראל."

מקורות:

גלבר יואב, גרעין לצבא עברי סדיר, 1986

גלבר יואב, תולדות ההתנדבות, כרך א, 1979

עילם יגאל, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, 1973

שמיר שלמה, שלושה נסים ודגל עברי, 2014

כתבה: ברקת עובדיה

"מחלקת השחר" - המסתערבים בפלמ"ח

מחלקת השחר הייתה כפופה מבחינה ארגונית לפלוגה ז' ולגדוד הרביעי, אך באופן מעשי היו אנשיה כפופים ישירות למטה הפלמ"ח. חבריה טיפחו קשרים ענפים עם מטה הפלמ"ח. קשרים אלה התבטאו בין היתר בקומזיצים משותפים שלוו בגינונים מהווי המסורת הערבית. פעילותה של המחלקה התבצעה באישור ובתיאום, לעיתים הדוק ולעיתים רופף, עם הש"י (שירות הידיעות של ה"הגנה") ועם האגף הערבי במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.

באוגוסט 1948 צורפה מחלקת השחר ל"שירות המודיעין" (חיל המודיעין של צה"ל הצעיר) כיחידה אורגנית ששמה "ש.מ. 18". היחידה פוזרה בשנת 1950, ולמעשה הייתה הכוח האחרון של הפלמ"ח שפורק.

חשיבותה של מחלקת השחר טמונה בהיותה דוגמה למימוש רעיון הפעולה בעורף האויב, ולהכשרה נאותה של מגויסים ש"הושתלו" כסוכני מודיעין בעומק שטח האויב. מקרב המסתערבים צמחו בימי מלחמת העצמאות כמה מסוכני המודיעין הראשונים של מדינת ישראל בארצות ערב. לאחר המלחמה התגייסו רבים מחברי המחלקה לשירותי הביטחון החשאיים של מדינת ישראל.

התמונות:

מאלבום "השחר" המחלקה הערבית, המסתערבים, מ"אוצר התמונות", ארכיון בית הפלמ"ח.

כתבה: יפעת פריד

אישור של שמעון סומך ממוסדות הפלמ"ח

המסע למדבר יהודה, עין פשחה.

מימין: יעקב בוקעי בצופה ערבי, משה טעדי בתלבושת של הנג'אדה, ומשה נגבי כאיש נכבד מן הכפר.

המחלקה הערבית של הפלמ"ח, שכונתה גם "מחלקת השחר", פעלה בשנים 1943-1950. חברי המחלקה נקראו מסתערבים (מתחזים כערבים). פעילותה הייחודית כללה אימוני הסתערבות, חדירה ושהייה בעומק שטח האויב בארץ ישראל ובמדינות ערב לצורך איסוף מידע מודיעיני ומבצעים נקודתיים מגוונים. השתיקה הייתה לחם חוקם של המסתערבים. למשימות יצאו לרוב כבודדים או בזוגות, ובדרך כלל איש לא ידע על פעילות רעהו גם לאחר סיומה, בבחינת: ככל שתדע פחות - מוטב, כי מי שאינו יודע - אין לו גם סודות לגלות אם ייפול לידי האויב.

מקור המילה "הסתערבות" הוא במילה הערבית "אסתערב", המבטאת מצב שבו אנשים שאינם ערבים חיים ומתנהגים כערבים לכל דבר. לתפקיד המסתערבים נבחרו רק דוברי ערבית ובעלי חזות מזרחית. אולם אלה היו תנאים ראשוניים בלבד. היו עוד דרישות מהמסתערבים: כמי שנועדו לשהות ממושכת בסביבה ערבית, הם צוידו בכיסוי מתאים - בתעודות ובתולדות חיים - ונדרשו להופיע כערבים גם בלבוש, בהתנהגות, במגורים, בעבודה ובבילוי. אימוץ מנהגי שתיית הקפה, הסעודה, הלינה, ההשכמה והפרדה - על הטקסיות והגינונים המלווים אותם - היו פרק חיוני בהכשרתם של המסתערבים. המסתערב היה בבחינת שחקן מוכשר המופיע על הבמה 24 שעות ביממה ונתון בסכנה מתמדת שגרמה למתח נפשי.

הכשרת המסתערבים לייעודם כללה פרקי אימונים צבאיים בהדרכת מפקדי פלמ"ח, ואימונים ערביים בהדרכתו של איש המחלקה הערבית שמעון סומך ("סמעאן"). מלבד האימון הצבאי הבסיסי שקיבל כל לוחם בפלמ"ח נוספו למסתערבים אימוני חבלה, צליפה, קשר, סיירות, קרב מגע, אימון ימי, נהיגה ומכונאות. הלימודים הערביים כללו שפה כתובה ומדוברת, הווי ולבוש, דת ומסורת, הכרת המבנה החברתי והפוליטי של ערביי ארץ ישראל וגיחות וסירורים לריכוזי אוכלוסייה ערבית בערים כמו יפו וחיפה. המסתערבים פעלו בדרך כלל, כבודדים, בלב סביבה עוינת ותחת סיכון רב.

ירוחם כהן, מקים המחלקה הערבית של הפלמ"ח

במחלקה הערבית לא היו בנות, ובכך נבדלה מיתר מחלקות הפלמ"ח. עובדה זו הקשתה על המחלקה מבחינה חברתית. במרוצת הזמן מנתה המחלקה הערבית בין 30 ל-50 איש. 6 מלוחמי מחלקת השחר נפלו בעת מילוי תפקידם מעבר לקווי האויב ומקום קבורתם של אחדים מהם אינו ידוע עד היום.

מוזיאון ה"הגנה" ע"ש אליהו גולומב

"כלי הנשק החוקי היחיד של היישוב היהודי"

מדרגה.

בני הזוג מנצל המשיכו במחקריהם הגלויים - בין השאר זיהו את הכלב הארץ ישראלי הגזעי, ה"כנעני" - ובחשאי אימנו כלבים ולימדו מאלפים להגנת היישובים. במהלך מלחמת העולם השנייה, לצד התנדבות אנשי ונשות היישוב לצבא הבריטי, יצאו גם הכלבים לתרום את חלקם. היוזמה באה מצד הצבא הבריטי - כוחותיו בצפון אפריקה סבלו מפשיטות וגנבות נרחבות שפגעו באספקה הצבאית. בשנת 1942 פנו בבקשה רשמית להנהגת היישוב לאמן 400 כלבי הגנה, שמירה וקרב עבור הצבא. רודולפינה היססה הפעם. הידע שהעניקה לאנשי המשטרה האוסטרית שימש אותם בתקופות אופל אלה כנגד אזרחים, בני עמה ובני עמים אחרים. האם יעשו גם הבריטים שימוש בכלבים שאילפה כנגד בני עמה?

אך הצורך היה דחוף והנהגת היישוב דחקה להיענות לבקשתם, כחלק ממאמץ המלחמה באויב הגרמני. משהבטיחו הבריטים שלא יעשה שימוש בכלבים הארצישראליים כנגד היישוב היהודי, נעתר המכון לאילוף לבקשתם. כ-400 כלבים ארצישראליים פעלו לצד הכוחות הבריטיים; גם שיטות אילוף חדשניות היו לחלק ממאמץ הלחימה, למשל שיטת גילוי המוקשים שפותחה במכון האילוף והועברה לצבא הבריטי.

רודולפינה מנצל (מימין) וחברים לאחר פעולה באדיבות: הארכיון לתולדות ה"הגנה".

הם הצליחו להימלט מכוחות העילית הנאצים ברגע האחרון. בני הזוג מנצל, שניהם חוקרים ידועים וציונים נלהבים הצליחו לעלות על האונייה אשר הביאה אותם לארץ ישראל בספטמבר 1938, כשהם מותרים מאחור קריירה מחקרית מכובדת ומתעלמים מפקודתו של ראש האס. אס. במקום מגוריהם, העיר האוסטרית לינץ, הדורשת להביאם לבסיס הצבא הגרמני כדי שיעבדו בשירותו.

בסערת מלחמת העצמאות הוקם והתארגן צבא ההגנה לישראל על 12 חטיבותיו - חטיבות שבסיסן בחילות השדה ובפלוגות המחץ של ארגון ה"הגנה" (הפלמ"ח). לצידן נוספו לצה"ל שירותים מנהליים ומבצעיים שונים ובהם שירות המודיעין, שירות הים ושירות האוויר אשר החלו כניצני פעולה שנים קודם לכן במסגרת ארגון ה"הגנה", והיו עתה לבסיסם של החילות השונים. למסגרת זו חברו מגויסים חדשים מאזרחי המדינה הצעירה, חברי האצ"ל ולח"י, יוצאי הצבאות הסדירים, בעיקר הצבא הבריטי, שתרמו רבות הן בפעולה הן בתכנון ובפיקוד (לכסיקון ה"הגנה", עמ' 268-272). אחד הכוחות המוכרים פחות אשר החל עוד בארגון ה"הגנה" והיה לחלק מצה"ל בתקופה זו הוא הכוח עם הזנב - שירות הכלבים הצה"לי, אשר שנים לאחר מכן היה הבסיס ליחידת "עוקץ" כיום. זהו הכוח אשר בני הזוג מנצל סייעו להקימו, ולו מוקדשת כתבה זו.

ראשוני השומרים והרועים העבריים נעזרו בכלבים בעבודתם; בהווי השומרים רווחו סיפורים אודות כלבי שמירה בלתי נראים וכלבים ננסיים הנובחים מכיסו של השומר (מתוך החורג, עמ' 59). אך תרומת הכלבים לביטחון היישוב העברי נכנסה לעידן חדש עם עלייתם של רודולפינה ורודולף מנצל לארץ ישראל. השניים, פסיכולוגית ורופא, היו חוקרים פורצי דרך בתחום אילוף הכלבים. בבייתם בלינץ שבאוסטריה הקימו בית ספר לאימון כלבים וגם גידלו כלבים רבים. המדריך שכתבו למאמני כלבים, אשר יצא לאור בשנת 1928, תורגם לשפות רבות. באוסטריה של טרם עלות הנאציזם סייעו השניים ללמד גם את אנשי המשטרה שיטות לאילוף כלבים. אך הציונות הייתה קרובה לליבם על אף ריחוקם מארץ ישראל. את כל הפקודות לכלביהם נתנו בעברית וגם שמותיהם היו עבריים. בשנות העשרים שלחו תזכירים ותוכניות להנהגת היישוב היהודי בארץ לעידוד שילוב כלבים במפעל הציוני. מאוחר יותר ביקרה רודולפינה בארץ ישראל והעבירה קורסים להכשרת מאמנים לכלבי הגנה. חלוצים יהודים עברו בלינץ בדרכם ארצה והעלו עימם כלבים להגנת היישוב - כלבים אשר היו באותה תקופה, על פי מילותיה של רודולפינה, "כלי הנשק החוקי היחיד של היישוב היהודי".

משסופחה אוסטריה לרייך הגרמני (לשלטון הנאצים) במרס 1938, לא נעלם מעיניהם פועלם של בני הזוג מנצל. "יום שישי אחד הגיעו כוחותיו של היטלר לאוסטריה", סיפרה רודולפינה בעדותה המצויה בארכיון לתולדות ה"הגנה". "בבוקר אותו יום התקבלה פקודה מהיטלר להביא את בעלי ואותי במכונית יוקרה אל בסיס הצבא הגרמני, כדי שנוכל לבצע מחקרים בתחום הכלבנות עבור המכון הצבאי לכלבי מלחמה." (עדותה, את"ה 33.28).

אך הפקודה הגיעה לאוזניו של סגן מפקד האס.אס. בלינץ, אשר היה ידיד של המשפחה, והוא העבירם אל מעבר לגבול. בערב ראש השנה תרצ"ט, ספטמבר 1938, הגיעו בני הזוג מנצל ארצה. בקריית מוצקין הקימו מכון למחקר ולאילוף כלבים בארץ ישראל ועוד באותה שנה היה המכון לחלק מארגון ה"הגנה". בכך עלתה הכלבנות הארצישראלית

אך היחסים עם הבריטים לא הסתכמו בסיוע הדדי נגד אויב משותף. בשנות המאבק בשלטון הבריטי, אשר דבק במדיניות "הספר הלבן" גם לאחר מלחמת העולם השנייה, השתמשו הבריטים בכלבים לגילוי מחבואי הנשק של היישוב. הבריטים אומנם שמרו על מילתם ולא השתמשו בכלבים הארצישראליים - אך כלבי הגיטו אשר הביאו מאירופה עשו זאת, ואף פעלו על פי שיטת גילוי המוקשים כדי לייעל את החיפושים. אך הידע פעל לשני הכיוונים - רודולפינה לימדה את חברי ה"הגנה" את השיטה של כלבי הגיטו הבריטיים לחיפוש נשק, וסייעה להם למנוע את גילוי הסליקים ביישובים. בעת הצורך אף סיפקה ללוחמי ה"הגנה" אבקה לטשטוש עקבותיהם לאחר פעולה, כדי לבלבל את כלבי השוטרים הבריטים.

משפרצה מלחמת העצמאות כבר פעלו במסגרת ה"הגנה" מאמני כלבים מנוסים, ועימם, על פי מילותיה של רודולפינה, "כלבי הגנה, כלבי קרב וסיוור, כלבי הצלת פצועים, כלבי עקבות וכלבים לגילוי מוקשים". עם הקמת המדינה עברה המחלקה הכלבנית של ה"הגנה" למסגרת צה"ל. רודולפינה המשיכה לייעץ לאנשי שירות הכלבים, אך עיקר פעילותה עבר למישור האזרחי - היא הקימה מרכז לאימון כלבי נחייה לעיוורים, במשימה המתמשכת לחקור ולפתח את היחסים בין האדם לבין הטוב בידידיו.

מקורות:

נאור, מרדכי (עורך ראשי). משרד הביטחון - ההוצאה לאור והארגון הארצי של חברי ה"הגנה", תל אביב, 1992.

ירמיהו רבינא (עורך), החורג' - סיפורי שומרים, הוצאת אגודת השומר בישראל, חנוכה תשכ"ג.

מנצל רודולפינה - עדות, את"ה 33.28.

כתבה: נעמה אוחנה-ארום

תרומתו של האצ"ל לצה"ל - איכות חייליו כלוחמים וכמפקדים

הלפרן נחשב ל"אבי הימאות העברית" ורבים מחניכיו הצטרפו לפל"ם ומאוחר יותר לחיל הים. הבולט שבהם היה שלמה אראל, חבר בית"ר ובוגר הקורס הימי בציוויטווקיה. אראל היה אלוף בצה"ל, מפקד חיל הים ומבקר מערכת הביטחון. אראל הוביל את פיתוחן של ספינות הטילים הראשונות של חיל הים ושל מערכות טילים יבשתיות ואוויריות. במלחמת ששת הימים פיקד אראל על חיל הים.

אבל זבוטינסקי שקד גם על פיתוח יכולות אוויריות. באפריל 1938, המריא מעמק הירדן הדאון העברי הראשון שבנה אליעזר יצרן במימון התנועה הרזיוניסטית. הדאון שימש להכשרה ראשונית של טייסים. באותה שנה מינתה מפקדת האצ"ל את אברהם שכטרמן להקים זרוע אווירית צבאית. שכטרמן גייס את משה חיים כץ שהיה איש אמיד ושכנע אותו להקים חברת תעופה שתכשיר את טייסיה בעצמה. לפני הבריטים הוצג הקורס כאזרחי, אך בפועל הוא התקיים כקורס צבאי שנועד להכשיר טייסי קרב. מתוך 13 בוגרי הקורס רק אחד, בנימין כהנא, התקבל לחיל האוויר. הוא נהרג במבצע קדש בכ"ה במרחשוון תשי"ז (30 באוקטובר 1956), בקרב מול מטוסי מיג מצריים בסני. על גילוי אומץ לבו ועוז רוחו הוענק לו עיטור העוז.

אנשים נוספים מהאצ"ל שהצטרפו לחיל האוויר תרמו רבות מכישוריהם. חלקם, כמו עזר ויצמן ובוריס סניור, רכשו את הכשרתם כטייסים בחיל האוויר הבריטי. סניור היה ממקימי חיל האוויר וממייסדי מערך הנ"מ והוא האיש שהציע את סמל חיל האוויר המתנוסס על מטוסי חיל האוויר עד היום.

גם איש האצ"ל אברהם אורלי הגיע לדרגת אלוף בצה"ל. אורלי היה מראשוני הצנחנים ולאחר שורה של תפקידים מונה למתאם פעולות הממשלה בשטחים. אבל השפעה משמעותית על חטיבת הצנחנים באה מיהודה הררי איש האצ"ל, שאת הכשרתו הצבאית קיבל בצבא הבריטי. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נענה הררי לקריאתו של זבוטינסקי והצטרף לצבא הבריטי. משם עבר לחטיבה היהודית הלוחמת (הבריגדה היהודית), לחם בשורותיה והוענק לו עיטור הגבורה השלישי בחשיבותו בצבא הבריטי. לאחר המלחמה סייע במבצעי ההעפלה לארץ והיה חבר ב"קבוצת הנוקמים", ששמה לה למטרה לחסל פושעי מלחמה נאצים. הררי הצטרף לצה"ל ולאחר כמה תפקידים הוטל עליו לארגן את בית הספר לצניחה מחדש. החלטתו הראשונה הייתה להעביר את בית הספר לבסיס תל נוף שבו הייתה טייסת התובלה. לאחר מכן הקים את גדוד 890 שהיה גדוד הצנחנים הראשון בצה"ל והניח את התשתית ליצירת חטיבת הצנחנים. כדי לתת ייחודיות לצנחנים עיצב הררי את כנפי הצניחה, את סמל הגדוד (השפיפון המעופף), את ירכית הצנחנים והנעליים האדומות. הררי השתחרר מצה"ל בדרגת אל"ם ועבר לשרת במוסד. לוחם נוסף הוא מרסל טוביאס, חבר פלוגת הגיוס של בית"ר בראש פינה וחבר האצ"ל, ולימים מבכירי הצנחנים.

משה בר כוכבא (בריל) ששימש כמפקד פלוגה באצ"ל, הצטרף לצה"ל עם הקמתו. במבצע קדש 1956 השתתף בקרב סכר הרואיפה והוענק לו עיטור העוז. בשנת 1979 הועלה בר כוכבא לדרגת אלוף ותפקידו האחרון היה אלוף פיקוד דרום.

אלוף נוסף משורות האצ"ל היה קלמן מגן, שמנעוריו היה פעיל בארגון האצ"ל, עבר במסגרתו קורס מ"כים, השתתף במבצעי הארגון וישב במחנה המעצר בלטרון. עם קום המדינה הצטרף לחטיבת גבעתי. במלחמת יום הכיפורים (אוקטובר 1973) היה מגן אמור לקבל את הפיקוד על אוגדה 252 מידי אלוף אברהם מנדלר, אולם המינוי נדחה עקב פרוץ המלחמה. מגן קיבל את הפיקוד על האוגדה לאחר שאלוף מנדלר נהרג.

בעקבות מאורעות אב תרפ"ט (אוגוסט 1929) שררה ביישוב היהודי תחושה של חוסר אונים. אברהם תהומי מפקד ה"הגנה" בירושלים טען כי הארגון לא סיפק הגנה ליהודים כיוון שהוא התנהל כמו מיליציה ולא כמו צבא. כשנה וחצי מאוחר יותר ייסד תהומי את "הגנה ב", או "ארגון ב" או "הגנה לאומית", לימים "הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל" (האצ"ל) שהוקם כארגון צבאי. למעשה, כבר בשמו של הארגון בלטו הצבאיות והלאומיות. ביוני 1948 הצטרף האצ"ל לצה"ל. לכאורה, יכול היה האצ"ל לתרום לצבא שזה עתה נולד את הממד הצבאי שלו, אולם בפועל התרומה של האצ"ל לצה"ל התבטאה בעיקר במישור האנושי.

צבא מוגדר כארגון לוחם הכפוף לדרג מדיני של מדינה ריבונית. מטרתו להגן מפני גורמים חיצוניים, או לממש את יכולתה של מדינה להפעיל, להרתיע או לאיים על מדינה שנייה. צבא פועל לרוב באופן גלוי ויש לו בלעדיות בשימוש בנשק כבד ואסטרטגי. המאפיינים של צבא הם קיום מדרג (הייררכייה) ומשמעת ופיתוח תורת לחימה ואימוצה הלכה למעשה. אם נבחן את האצ"ל מול הגדרה זו התשובה היא שהאצ"ל לא היה צבא אבל היו לו מאפיינים צבאיים כמו: מדרג, משמעת, סדר, מדים, סמלים צבאיים, אימונים צבאיים ופיתוח תורת לחימה. לאצ"ל היו שורשים צבאיים והם צמחו מהגדודים העבריים ומתנועת הנוער בית"ר.

זאב זבוטינסקי ראה בגדודים העבריים בסיס להקמת הצבא היהודי הארצישראלי. הבריטים, שלא הזדהו עם חזונו, פירקו את הגדודים והאחרון בהם, "הראשון ליהודה" פורק בשנת 1921. שנתיים מאוחר יותר הקים זבוטינסקי את בית"ר, תנועת נוער שאמורה להיות תחליף לחינוך הצבאי שנגדע עם פירוק הגדודים. בית"ר התנהלה כארגון צבאי בעל מדרג, דרגות, משמעת, מסדרים, אימונים צבאיים ופיתוח תורות לחימה.

התנהלות זו עברה אל האצ"ל. לדוגמה, האצ"ל חיבר תורות לחימה ושימוש בנשק כמו הספר "האקדח", שכתב דוד רזיאל ואברהם (יאיר) שטרן, והספר "תרגילי הסדר המכונס והמרווח", שכתב רזיאל. תורות אלו שימשו גם מדרכים ב"הגנה" (עד מאורעות 1936-1939 שלאחריהם החלה ה"הגנה" להוציא ספרות צבאית משלה).

בשנת 1944 הפך האצ"ל מארגון גלוי למחצה לארגון מחתרתי. הוא נאלץ לוותר על חלק מההתנהלות הצבאית כמו מדים, דגלים, סמלים, אימונים, מסדרים גלויים ועוד. תורת הלחימה הצבאית הוזנחה לטובת תורת לחימה של מחתרת. ביוני 1948, כשהאצ"ל מצטרף לצה"ל, הוא יותר ארגון מחתרת משהוא ארגון צבאי. השפעתו כארגון על צה"ל קטנה גם בשל התפרקותו לגדודים וגם בשל פרשת אוניית הנשק "אלטלנה" שגרמה לאי אמון באנשי האצ"ל שאך זה הצטרפו לצה"ל. לכן, את תרומתו של האצ"ל לצה"ל צריך לבחון דרך אנשי האצ"ל ופועלם.

יש הרואים את זבוטינסקי כאבי הציונות הצבאית. ואכן, לגדודים העבריים הייתה השפעה על החשיבה הצבאית בארגוני המגן הארצישראליים. אחד המשפיעים על ההכשרות הצבאיות היה ירמיהו הלפרן. במאורעות ניסן תר"ף (אפריל 1920) פעל כשלישו של זבוטינסקי בהגנה על ירושלים ומונה למפקד העיר העתיקה. הוא הצטרף לבית"ר וייסד את בית הספר למדרכים וסמלים שהיה למעשה קורס המפקדים הצבאי הראשון בישראל. הלפרן היה בין מקימי האצ"ל. הוא הוכשר כרב חובל בבית ספר לרבי חובלים ומהנדסים בלונדון, למד באקדמיה הצבאית הרוסית, שם התמחה בקרב תנועה ובשנת 1935 הקים בית ספר עברי ראשון לקציני ים בציוויטווקיה, אטליה. בד בבד ארגן הלפרן קורסים בצרפת, אנגליה ואמריקה. כמו כן פתח הלפרן בי"ס ימי לאמודאות בצרפת ובי"ס למלחים בלונדון. בארץ הוקמה סקציה ימית של בית"ר במסגרת האגודה הימית "זבולון". הלפרן היה אמור להצטרף לחיל הים בתפקיד בכיר, אך נדחה בעקבות פרשת "אלטלנה".

לוחם אצ"ל נוסף, אליעזר סודיט (שרון) שכינויו בארגון היה "קבצן", לחם בקרבות לכיבוש יפו והיה זה שהציע את שיטת ההתקדמות דרך קירות הבתים, אשר באמצעותה נכבשה מנשייה. בקרבות בגנין, במהלך מבצע "חומת מגן", התקדמו חיילי צה"ל דרך קירות הבתים בדיוק כמו שעשו לוחמי האצ"ל במנשייה.

צבי ברז"ל שכינויו באצ"ל היה "קקטוס" השתתף בפעולות רבות, ובהן התקיפה על מלון המלך דוד בירושלים והקרבת במנשייה. לאחר קום המדינה התגייס לצה"ל והיה מראשוני חיל התותחנים. במלחמת ששת הימים שימש ברז"ל כמפקד התותחנים הפיקודי של פיקוד דרום ובמסגרת תפקיד זה פיקד על "מבצע אבוקה" שנמשך שלוש שעות ואשר במהלכן המטירו לוחמיו 831 פגזי ארטילריה שהרסו את בתי הזיקוק בעיר סואץ. מבצע זה בא כתגובה להטבעת המשחתת אח"י אילת. ברז"ל השתחרר מצה"ל בדרגת אל"ם לאחר שניהן כסגן קצין תותחנים ראשי.

מרדכי צפורי (הנדין, בנקוביץ), שכלוחם אצ"ל נכלא בלטרון ואף הוגלה לאפריקה, התגייס לצה"ל עם הקמת המדינה. במלחמת ששת הימים פיקד על חטיבה 14 בקרבות אום כתף ובמלחמת יום הכיפורים החליף את אברהם אדן (ברן) בתפקיד קצין שריון ראשי. תפקידו האחרון בצה"ל היה עוזר ראש אג"ם במטכ"ל. ואת שירותו הצבאי סיים בדרגת תת-אלוף. כך גם אחיו ישראל בן אמתי (בנקוביץ), חבר האצ"ל וסגן מפקד הח"ק (חיל הקרב של האצ"ל) בפתח תקווה. הוא השתתף בכמה מבצעים נועזים, נעצר במחנה לטרון ובהמשך בכלא עכו ונשלח במשלוח המוטס השני למחנות המעצר באפריקה. כמו אחיו, אף הוא התגייס לצה"ל, סיים קורס קצינים, היה מפקד מחלקת מרגמות כבודות ובוגר בית הספר לפיקוד ומטה. בשנים 1961-1967 היה מפקד חיל התותחנים. גם בשירות המילואים תרם רבות לצה"ל: היה מפקד הארטילריה במרחב שלמה במלחמת יום הכיפורים ויו"ר ועדת מל"ח בפיקוד דרום.

התרומה של אנשי האצ"ל לצה"ל התבטאה באופיים המיוחד של לוחמי המחותרת שהשפיע על מנהיגותם, על דרך החשיבה שלהם ועל התנהלותם. החיים במחותרת עיצבו אופי מיוחד של מפקדים ולוחמים. הפעולות במחותרת חייבו תכנון מקורי, מפורט, דייקני עם ירידה לפרטים בגלל אילוצים של כוח אדם, מחסור בנשק ופעילות תחת מסווה. הלוחמים הכירו זה את זה בכינוי בלבד. נדרשה יכולת מנהיגות מיוחדת כדי לגרום ללוחמים, שלא מכירים אותך, ללכת אחריו לקרב.

אומנם באצ"ל הונהגה משמעת ברזל אבל המשמעת העצמית הייתה חלק בלתי נפרד מהתנהלות הלוחמים. כמו כן נדרשו אנשי האצ"ל לחשוב באורח שונה, מקורי, מהר ובקור רוח. תכונות אלה הצילו רבים מאנשי האצ"ל ממעצר או ממוות. אבל המאפיין הבולט ביותר של אנשי האצ"ל הייתה ההתנהלות השקטה. אנשי המחותרת השתדלו לא להתבלט, לא בהתנהגותם ולא במעשיהם והתנהלות זו ליוותה אותם גם בשירותם בצה"ל.

כתב: שלמה דרור

מוזיאון האצ"ל בתש"ח

ע"ש עמיחי פאגלין (ג'ידי)

מהאצ"ל לצה"ל

בהמשך, ערב יציאת הבריטים ב-14 במאי 1948, נחתם הסכם בין ה"הגנה" ובין האצ"ל בירושלים לקראת מבצע "קלשון".

כוחות האצ"ל השתתפו במבצע "קלשון" לתפיסת האזור שפינו הבריטים ואשר כונה "בְּוִינגְרָאד". יחידות האצ"ל ניתקו מחסומי תיל, כבשו את בניין "ג'נרלי", את בנק אפ"ק, את הבניין החדש של הדואר ואת בית החולים האיטלקי. הם השתתפו בבלימת הלגיון הירדני בשייח ג'ראח ובהדיפת הצבא המצרי מרמת רחל. בכיבוש מלחה נהדפה התקפת הנגד בעזרת תגבורת שהגיעה מבסיס האצ"ל בקטמון.

ב-17 ביולי הוחל מבצע "קדם", שהיה ניסיון פריצה אל העיר העתיקה יחד עם כוחות ה"הגנה" ולח"י. כוח האצ"ל פרץ את השער החדש מול מנזר נוטרדאם, אך הלחימה הופסקה בשל כניסת ההפוגה השנייה לתוקפה.

גם כוח האצ"ל שהגיע לסייע בהגנה על קיבוץ רמת רחל לחם בגבורה יחד עם גדוד מוריה של ה"הגנה". קיבוץ רמת רחל, השוכן מדרום לירושלים וממוקם על הדרך המקשרת בין בית לחם לירושלים, היה מוקף בכפרים ערביים וממערב לו שכן מנזר מר-אליאס ששימש כעמדה של הצבא המצרי הפולש.

ב-21 במאי 1948 פתחו הערבים בהפגזה כבדה על רמת רחל, וחברי המשק, שהגנו על המקום, נאלצו לסגת. לעת ערב הגיע כוח ה"הגנה" והניס את הערבים. ב-24 במאי נמסרה רמת רחל לידי יחידה של האצ"ל, ובאותו יום נערכה ההתקפה הגדולה ביותר על רמת רחל. 65 חיילים של האצ"ל כשהנשק העיקרי שלהם היה שני מקלעים וארגז עם בקוקי מולוטוב, עמדו מול טורי השריון וחיל הרגלים המצרי. אש כבדה נפתחה על שטח הקיבוץ מתותחים ומרגמות וגרמה לפצועים רבים. לאחר שמחצית משטח הקיבוץ נכבשה, התבצרו הלוחמים בחדר האוכל וירו לעבר כוח הרגלים המצרי. לאויב נגרמו אבדות קשות והסתערות נבלמה. יום תמים היו הלוחמים מבודדים ומנותקים ועמדו מול הסתערות של חיילים מצריים. עם רדת החשכה הגיעה למקום תגבורת של לוחמי הפלמ"ח שהופתעו לגלות כי בניגוד לשמועות, רמת רחל לא נפלה לידי האויב. הם נדהמו למראה הפצועים הרבים שהמשיכו ללחום עד הכדור האחרון, מה שהעיד על עמידתם האיתנה של חיילי האצ"ל ברמת רחל. קרב זה היה שיאו של שיתוף פעולה מוצלח ויוצא דופן בין שני הארגונים במלחמת העצמאות בירושלים שבו גילו לוחמי האצ"ל אומץ לב ודבקות במטרה.

ב-3 ביוני 1948 נחתם הסכם המפרט את דרכי שילובם בצה"ל של חברי האצ"ל שמתוך לירושלים, לרבות העברת כל הנשק והציוד לידי רשויות הצבא. בו ביום החלה העברתם של כוחות האצ"ל לצה"ל.

הוכנה תוכנית שלדית לגיוס גדודים בתקן צה"לי מלא, עם רשימות שמיות של בעלי דרגות החל ממג"דים ועד לאחרון החיילים.

צה"ל מתאפיין כצבא יצירתי החושב מחוץ לקופסה. ניתן למצוא אפיון זה כבר בשורשיו במחחרות בכלל ובמחסור תמידי של נשק ותחמושת באצ"ל בפרט. צה"ל, שהתהווה תוך כדי לחימה במלחמת העצמאות, צמח מהמחסור התמידי של המחחרות דלות האמצעים. הואיל ואלה השורשים של צה"ל, הכורח הזה הוביל לבניית צבא שידע לעשות הרבה עם מעט, ממש כפי שעשו במחחרות. בצבא הבינו שאם לא יאלתרו, יתחבלו וימציאו דברים, לא יוכלו לעמוד באתגרים מול צבאות ערב הסדירים.

לוחמי האצ"ל ובראשם עמיחי (ג'ידי) פאגלין, הצליחו לכבוש את שכונת מנשייה ולנתקה מיפו הודות ליכולת האלתור והחשיבה מחוץ לקופסה. לאחר יומיים של לחימה מול כוח צבאי ערבי ובריטי עדיפים וקורבנות רבים, נראתה הפעולה אבודה, אך ביום השלישי ללחימה חלה תפנית. ההתקדמות בשדה המערכה בחזית יפו התאפשרה רק בעקבות השינוי הטקטי בלחימה. לא עוד לחימה כמו בשטח פתוח כשהלוחמים חשופים לאש האויב, אלא לחימה בהתאם למה שמכתיב השטח. ובמקרה זה - שטח בנוי. משמע, הלוחמים חייבים להיות מוגנים מאש האויב ולהתקדם בשדה המערכה על ידי הקמת מחסות משקי חול והתקדמות מתוך הבתים עצמם כאשר הקירות החיצוניים משמשים להם חומת מגן. ללוחמי האצ"ל שעלו כבר מהמחחרות ולחמו כמו שלוחמת יחידת חי"ר בצבא סדיר, היה ניסיון בלחימה בשטח בנוי ותושייה רבה, ועל כן פרצו באתי חפירה ובפטישים מעברים בקירות בתי השכונה. בכך הגנו על עצמם, פסחו על עמדות האויב המבוטנות והובילו להכרעה במערכה. ביום השלישי ללחימה פתחה ה"הגנה" במבצע "חמץ" שנועד לכתר את העיר הערבית מכיוון דרום-מזרח מה שהביא, בסופו של דבר, לכניעתה.

במערכה בירושלים במלחמת העצמאות פעל האצ"ל בשיתוף פעולה ובתיאום מלא עם ה"הגנה". אנשי הפינו אומץ לב ותעוזה והותירו את חותמם בלחימה כבר בראשית התהוותו של צה"ל.

במסגרת תוכנית החלוקה של האומות המאוחדות שנתקבלה בכ"ט בנובמבר 1947, ירושלים לא נכללה בגבולות המדינה היהודית והייתה אמורה להיות נתונה למשטר בין לאומי בחסות האו"ם. בשל החלטתה זו הפך סניף האצ"ל בעיר לחוד החנית של פעולות הארגון הן בחזית הבריטית הן בחזית הערבית. ה"הגנה", האצ"ל ולח"י שמרו על עצמאותם הארגונית והמשיכו בשגרת פעילותם.

כיוון שמפקדת האצ"ל התנגדה להפיכת ירושלים לעיר תחת שלטון בין לאומי, הוחלט כי הארגון ימשיך להתקיים בעיר באופן עצמאי גם לאחר הכרזת העצמאות וכינון צה"ל.

בחודשים דצמבר 1947-ינואר 1948 תקף האצ"ל כוחות ערביים ובד בבד המשיך בהגנה על השכונות בתיאום עם ה"הגנה". באפריל הצליחו ארגוני האצ"ל ולח"י בתיאום עם ה"הגנה" לכבוש בקרב קשה את הכפר דיר יאסין.

לוחמי האצ"ל בירושלים ביום הגיוס.
באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי.

6 גדודים של יוצאי האצ"ל הורכבו לצורך ההעברה לצה"ל. מתוכם שניים שולבו מיד בצבא ונשלחו לשדה הקרב (גדוד 35 בפיקודו של אליהו כץ שולב בחטיבת "אלכסנדרוני" וגדוד 57 בפיקודו של איתן לבני בחטיבת "גבעתי"). גדוד 35 התמקם בכפר יונה ומנה כ-750 איש, ואילו גדוד 57 התמקם בתחילה בסרפנד והשתתף בפריצת הדרך לנגב. בינתיים, עד להמשך העברת יחידות האצ"ל לצה"ל, המשיכו כוחות הארגון לפעול בחזיתות המלחמה השונות.

לאחר שהושלמה הרכבתם של שני הגדודים ושילובם בצה"ל, הושלמה גם הקמת גדוד נוסף של יוצאי האצ"ל בפיקודו של יצחק פרידמן, אבל בואה של "אלטלנה", אוניית הנשק של האצ"ל שהגיעה לארץ ב-19.6.48, קטע את המשך תוכניות השילוב כאשר לוחמים מגדודים אלו עזבו את המחנות שלהם והגיעו לתל אביב לעזרת האוניה. הטבעת האוניה בידי צה"ל פערה תהום של כעס ואי אמון בין הצדדים. תהליכי השילוב במסגרת גדודים שלמים של יוצאי האצ"ל הופסקו, ולאחר שהפרשה שככה חוילו אנשי האצ"ל כיחידים בלבד.

בהמשך, בעקבות ההתנקשות של לח"י בחייו של הרון השוודי פולקה ברנדוט, המתווך מטעם האו"ם ב-21 בספטמבר 1948, התפרק האצ"ל בירושלים וכוחותיו התגייסו לצה"ל.

בסך הכול חוילו כ-7,000 מלוחמי האצ"ל לצבא הסדיר ואלפי לוחמים אחרים, לרבות נשים, גויסו למערך המילואים או ליחידות הג"א.

לסיכום, האצ"ל לא התאפיין בנשק רב, נייחות או עוצמה רבה, והמורשת שהועברה לצה"ל הייתה הנחישות, הדבקות במטרה של לוחמיו ונקיטת גורם ההפתעה מול האויב. בדומה לאמרה המיוחסת לדוד המלך: *כִּי בְּתַחְבֵּלוֹת תַּעֲשֶׂה לָךְ מְלַחְמָה וְתִשְׁעָה בְּרַב יוֹעֵץ (משלי כ"ד ו')*

כתבה: יעל הלוי

יעקב גרנק (דב) במבצע חורב. מתוך תצוגת מוזיאון לח"י.

"מבצע עיראק-סואיזן" לכיבוש המבצר הגדול והחזק של האויב המצרי, שממנו הופגז קיבוץ נגבה ללא הרף. חודשים רבים החזיק המבצר מעמד נגד שבע התקפות של צה"ל, עד שבאו חיילי פלוגה א' של גדוד הפשיטה, בפיקודו של לוחם לח"י יעקב גרנק המכונה "דב הבלונדיני", ואחרי ריכוך ארטילרי מסיבי הסתערו על המבצר והצליחו לכבוש. לאחר נפילת המבצר העניק דב את הדגל המצרי כשי לקיבוץ נגבה.

חיילי חטיבה 8 אווזים בדגל המצרי לאחר כיבוש משטרת עירק-סואיזן. מתוך תצוגת מוזיאון לח"י.

"מבצע חורב" להשלמת הדיפתו של הצבא המצרי אל מחוץ לגבולות ארץ ישראל. במהלך המבצע כבש צה"ל את עוגה אל חפיר, סילק את כוחות הצבא המצרי ושחרר את הנגב. הסכמת מצרים למו"מ על הסכם שביתת נשק הביאה להסרת המצור מעל רצועת עזה והישארות המצרים שם. במבצע זה נהרג מפקד פלוגה א', יעקב גרנק שהפגין אומץ לב ותושייה בלתי רגילים.

תוך כדי פעילותה של חטיבה 8 במלחמה הוקמו בה בתי ספר לטנקיסטים וסדנאות שריון שבהם הונחו היסודות לתורת השריון הצה"לית.

כתבה: קרן רוה

מוזיאון אסירי המחתרות ירושלים

מלחמת העצמאות: מבעד לסורגים

חצר בית הכלא בעכו. באדיבות מכון ז'בוטינסקי.

ככל שגבר המתח בארץ בעקבות המלחמה ההולכת ומחריפה, כך גבר רצונם של האסירים בבית הכלא המרכזי בירושלים לברוח מן הכלא ולעזור לחבריהם הלוחמים בחוץ. ביומנו מייטיב שרגא לתאר תחושות אלה: "מצב רוחנו אנו לא היה מרומם ביותר עקב המצב בחוץ, והקורבנות הנפלים מדי שעה בשעה." (שם, שם)

עבור אסירי המחתרות המצויים ממילא במצב מתסכל של כליאה ויכולת מוגבלת לסייע, הידיעה כי בחוץ מתרחש מאבק שהם לא חלק ממנו הייתה קשה מנשוא. אסירי המחתרות ביקשו לברוח ולסייע לחבריהם במאבק. אולם מכשולים רבים עמדו לפניהם: חומות עבות, גדרות תיל גבוהות וסוהרים המשגיחים על כל צעד. בפינת תא 23 בתחילת שנת 1948 חפרו חברי לח"י, שרבים מהם הועברו מבית הכלא בעכו ובסיוע האצ"ל, מנהרה שהתחברה לצינור ביוב שעבר מחוץ לגדר. בעזרת חבריהם מבחוץ התחזו האסירים שבתא לעובדי עירייה ו-12 מהם הצליחו לברוח דרך המנהרה ולהצטרף אל חבריהם שנלחמו במלחמת העצמאות. שניים מהם נהרגו במלחמה. האחד הוא לוחם האצ"ל אליהו טמלר (1913-1948). הוא נאסר ב-1942 ושוחרר לאחר מכן. בשנת 1946 נעצר שוב לאחר שלוחמי הארגון חיבלו במסילת הרכבת. אליהו טמלר נפל בהיותו מפקד פלוגה (גונדה) בקרב על כיבוש יפו, בכ"א בניסן תש"ח, 30 באפריל 1948. השני הוא בני פרחי כהן (1925-1948), לוחם לח"י, שנתפס בזמן הנסיגה אחרי פעולת החבלה בבתי המלאכה של הרכבת בחיפה. לאחר הקמת המדינה הצטרף לחטיבה 8. בני פרחי כהן נפל בקרב על עזרה אל חפיר ביום כ"ד בכסלו תש"ט, 26 בדצמבר 1948.

פתח המנהרה בתא 23. צילום: יורם תמיר.

ב-30 השנים שבהם שלטו הבריטים בארץ ישראל ראה השלטון הבריטי זמנים טובים יותר וזמנים טובים פחות. עם תום מלחמת העולם השנייה והקשחת מדיניות הבריטים בנוגע לכניסת יהודים לארץ ישראל, הוחרף מאבק המחתרות בבריטים ובהתאמה גם תגובותיהם של הבריטים. כמו כן, המתיחות בין הערבים והיהודים בארץ גברה והקרינה גם על בתי הכלא. כך לדוגמה, בינואר 1947 נרצח בכלא ירושלים החובש היהודי אברהם שוויילי (1902-1947) כחלק מקטטה בין האסירים הערבים ליהודים שכונתה "הטושה הגדולה". השלטון הבריטי בארץ ישראל הלך והתערער וכתוצאה מזאת העלו הבריטים את שאלת המשך המנדט לפני האו"ם, שהחליט ב-29 בנובמבר 1947 על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה יהודית ומדינה ערבית וירושלים וסביבתה יהיו אזור בין לאומי תחת פיקוח בין לאומי. זה היה האות לפרוץ מלחמת העצמאות.

מתי שמואלביץ (1920-1995), אסיר לח"י, שישב בכלא בירושלים ובעקבות "הטושה הגדולה" הועבר לכלא עכו, כתב בספרו בימים אדומים על המתיחות שהורגשה בין כותלי הכלא בעכו בין האסירים היהודים לאסירים הערבים עם פרוץ מלחמת העצמאות: "יום ה-30 בנובמבר 1947. הרדיו מודיע בשעות הבוקר כי באו"ם נתקבלה החלטת החלוקה של ארץ ישראל. בחוץ תקפו ערבים בחיפה, תל אביב וירושלים. שני יהודים נהרגו. המאורעות החלו. בבוקר התנהגו הערבים בכלא כתמול שלשום. אולם בשעות הצהריים כבר ניכרה תכונה ביניהם. מאפיית בית הכלא נמצאת בתוך החצר. הערבים גוררים לשם קורות עץ לכאורה להסקת התנור. ברור לנו שהם מתכוננים לתקוף אותנו. המבטים שהם תוקעים בנו מסגירים את כוונותיהם." כפי שצפו האסירים היהודים פרצה קטטה גדולה בכלא: "צריחות 'עליהם' ו'אטבחום!' מחרישות אוזניים, נקישות ברזלים, קורות, צעקות, שריקות, נחשול אדם פורץ מן התאים, ריצה מטורפת, כאילו אלפי שדים ירדו מן השמיים." (בימים אדומים, עמ' 311).

המלחמה שהתרחשה בחוץ חדרה לתוך הכלא ולאחר שביתת רעב של האסירים היהודים בכלא עכו ולחץ כבד של היישוב הועברו האסירים היהודים מכלא עכו לכלא ירושלים ב-10 בדצמבר 1947, עשרה ימים לאחר פרוץ המהומות.

מעבר אסירי המחתרות מכלא עכו לכלא ירושלים העסיק גם את שרגא דירקטור (1928-2019), אסיר "הגנה" שישב בכלא בירושלים: "נערכו בבית כלאנו שתי מסיבות נפרדות. שתיהן היו קבלת פנים לאסירי עכו (שרובם הגדול פוליטים בני שני הארגונים הפורשים). האחת נערכה על ידי האצ"ל בחדר אשר ממולנו, והשנייה - על ידי הלח"י ג"כ [גם כן] באחד התאים הסמוכים." (מכתבים מבין הסורגים, מכתב מתאריך 15.12.1947). בכלא הורגשה בבירור נוכחותם של עשרות האסירים החדשים, מסדרונות הכלא המו אדם והרעש ברחבי הכלא לא פסק. שרגא מספר כי עקב בואם של האסירים החדשים הייתה צפיפות רבה אף שנוספו חדרים לאגף האסירים היהודים, אך לדבריו, "מוטב לחיות בתנאי חיים אלו, מאשר פקפוקים במצב הביטחון." (שם, שם).

מקורות

ז' גולן, מחתרות במאסר, תולדות הכלא המרכזי בתקופת השלטון הבריטי (1917 - 1948), תל אביב, תשע"ד.

מכתבים מבין הסורגים, קובץ מכתביו של אסיר ה"הגנה" שרגא דירקטור, מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים, פנימי.

מ' שמואלביץ, בימים אדומים, זיכרונות איש לח"י, תל אביב, תשל"ח.

כתבה: אביגיל רוזנשטיין

לקראת סוף השלטון הבריטי בארץ ישראל החלו האסירים היהודים בכלא ירושלים לחוש מאוימים גם מבפנים וגם בחוץ - משום שהבינו כי העמדות הערביות נמצאות במרחק לא רב מבניין הכלא.

סימני ירי על קירות מבנה בית הסוהר. צילום: יורם תמיר.

היישוב היהודי ומשפחות האסירים לחצו על השלטונות הבריטים להעביר את אסירי המחתרות למקום מבטחים, שמא יגיעו אליהם הכוחות הערביים ויפגעו בהם. לאחר ביקורו של מזכיר הממשל הבריטי באזור בית הכלא בירושלים, הוחלט להעביר את האסירים למחנה המעצר בעתלית. בבוקר ה-1 במרס 1948, כחודשיים לפני קום המדינה, הועלו 90 אסירים למשאיות צבאיות בידיים כבולות שאותן חיברו למשאית בשלשלאות. יומיים לאחר מכן הועברו גם 78 האסירים היהודים הנותרים למחנה המעצר בעתלית. בזה תם פרק ישיבתם של אסירי המחתרות בכלא המרכזי בירושלים.

ב-14 במאי 1948 עזבו אחרוני החיילים הבריטים את ארץ ישראל. דוד בן גוריון מכריז על קום המדינה היהודית ועצמאותה: "על יסוד החלטת עצרת האומות המאוחדות, אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל". עם הכרזתו של בן גוריון על הקמת המדינה, הצטרפו לצה"ל רבים מאסירי המחתרות שישבו בכלא המרכזי בירושלים, וכמה מהם נפלו בקרבות מלחמת העצמאות.

עם הפינוי הבריטי את ירושלים ותום המנדט ב-14 במאי 1948, החל בירושלים "מבצע קלשון", שבמהלכו השתלטה חטיבת "עציוני" מה"הגנה" בשיתוף האצ"ל, על אזורי הביטחון בירושלים. בּוּוּינגראד, אזור הביטחון הבריטי במגרש הרוסים, היה אחד המתחמים החשובים ביותר שנתפסו במסגרת מבצע זה. הערבים איחרו להיכנס לרוב אזורי הביטחון ובהם בווינגראד. מסיבה זו החלו הקרבות נגדם במרכז העיר כמה ימים לאחר מכן והתרכזו במנזר נוטרדאם. ברחבי המוזיאון ניתן לראות סימני ירי ופצצות שנחתו במתחם בזמן המלחמה.

גדוד 57 של חיילי האצ"ל משתלב בחטיבת גבעתי של צה"ל

תוכנית שלדית לגיוס גדודי האצ"ל לצה"ל

בספרו המעמד - מבצעים ומחתרת, סיפורו האישי של מפקד המבצעים של הארגון הצבאי הלאומי, כתב לבני גם על היום הראשון של השתלבות גדוד האצ"ל בצה"ל. היה זה גדוד 57 של האצ"ל שהשתלב בחטיבת גבעתי בפיקודו של המח"ט שמעון אבידן. השילוב נעשה לפי ההסכם שנחתם בין המטה הזמני של האצ"ל לבין הממשלה הזמנית. בהתאם להסכם נשלח לכל יחידות צה"ל חוזר מטכ"ל 1901/3/9 בחתימתו של "הלל" (ישראל גילי) ובו נכתב, בין השאר: "הוסכם כי חברי האצ"ל יתגייסו אישית ויופעלו לתקופת המעבר בגדודים בתוך חטיבותינו. כמו כן הוסכם כי מטה זמני המורכב מקציני האצ"ל לשעבר יפעל מטעם הרמטכ"ל עד אשר יושלם גיוס חברי האצ"ל לצבא". שישה גדודים תוכננו לצורך ההעברה לצה"ל ו"רובם גם אוישו בסגל הדרוש, אבל למעשה, כעדותו של [בצלאל] עמיצור, "הספקנו לשלב רק שניים, שכן בינתיים אירעה פרשת אלטלנה ששינתה הרבה את מצב הדברים", (מערכות הארגון הצבאי הלאומי, עמ' 215). הוכנה תוכנית שלדית לגיוס גדודים בתקן מלא "עם רשימות שמיות מלאות החל ממג"דים, סמג"דים, מפקדי פלוגות, שלישים ועד אחרון החיילים", (שם, שם). שני גדודי האצ"ל שהרכבתם ושיבוצם בצה"ל הושלמו היו גדוד 35 בפיקודו של אליהו כץ וגדוד 57 בפיקודו של לבני.

גדוד האצ"ל הראשון בצה"ל

ביום הראשון להקמת צה"ל רוכזו חיילי גדוד 57 של חטיבת גבעתי בבית הספר "תחמונ" ברחוב לילינבלום 7 בתל אביב. במעמד מרגש זה התייצבו בחצר בית הספר 770 לוחמים, חברי האצ"ל לשעבר, ונבדקו בידי רופאים צבאיים. לאחר שמילאו טפסים עלו על אוטובוסים שהסיעו אותם למחנה הקלט בקריית מאיר בתל אביב. אזור זה, הסמוך לכיכר רבין של ימינו, היה באותם ימים השכונה המזרחית ביותר של תל אביב. סמוך לה, בשדה פתוח, פעל מחנה הקלט הראשון של צה"ל. המחנה היה קרוב לשרונה, או לקריה, שכבר אז החלה לשמש את משרד הביטחון. בשדות הפתוחים בתחום המחנה אף התקיימו אימוני שדה מזורזים.

מסדר לוחמי האצ"ל במחנה "שמעון" בנתניה לקראת הגיוס לצה"ל. מקבלים את המסדר: המפקד המפקד מנחם בגין (משמאל) ומפקד מחוז נתניה אברהם אסף (רובין), 1948. באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי.

"הם קנו להם שם כלוחמים ממושמצים, אמיצים ומעולים..."

איתן לבני היה מפקד המבצעים הראשי של האצ"ל מיום תחילת המרד ב-1 בפברואר 1944, ועם הקמת המדינה והצטרפות חיילי האצ"ל לצה"ל נתמנה למפקד הגדוד הראשון של האצ"ל בצבא. לבני היה בעל ניסיון תכנוני ומבצעי רב בתקופת המרד בהנהגתו של המפקד מנחם בגין.

איתן לבני, מפקד המבצעים של האצ"ל ומג"ד ראשון של גדוד 57 של האצ"ל בחטיבת "גבעתי" במלחמת העצמאות. באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי.

לבני השתתף בפעולות שונות ובין השאר פיקד על ההתקפה על תחנת הרכבת בלוד במסגרת "ליל הגשרים". בבוקר ה-3 באפריל 1946, לאחר ההתקפה על תחנת רכבת באזור אישוד (אשדוד של ימינו) נפל עם 30 חבריו לפעולה בשבי חיילי הדיוויזיה המוטסת השישית בחולות בתל אביב וחבריו הועמדו למשפט בבית הדין הצבאי בירושלים ונידונו לתקופות מאסר שונות. לבני, בזהות שאולה בשם "חיים לוסטר", נידון ל-15 שנות מאסר. מאז מאסרו הוחזק כעציר במחנה המעצר לטרון שבעמק איילון, אחר כך בכלא המרכזי בירושלים, ולאחר כשנה הועבר יחד עם חבריו לכלא עכו. בעת הפריצה לכלא עכו עמד לבני בראש כוח הבורחים יחד עם סגנו יהושע זטלר, חבר לחי"ל. לאחר הבריחה נשלח לבני למשימות נוספות. בשלהי אוגוסט 1947 יצא לאירופה לתפקיד חבר מטה האצ"ל בגולה. יממה לאחר ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, חזר במטוס חכור למדינה שעליה חלם ולחם, ושבועיים לאחר מכן כבר פיקד על פעולת ההתקפה וההסתחה של האצ"ל בשיתוף ה"הגנה" על ראש העין במסגרת חטיבת אלכסנדרוני.

מלבד המג"ד לבני היו בצוות הפיקוד גם דוד גרוזברד - סמג"ד, שמואל מייטין - שלישי, דוד רקנטי, יוסף זקצר, חנן ליפשיץ, ישעיהו קליינמן (אביעם) ואהרן שני - מפקדי פלוגות. בסיס הגדוד נקבע בסרפנד, מחנה שהיה מוכר היטב לחלק מהם מפעולת ה"רכש" שביצע האצ"ל במקום במסווה של "כלניות" ביום 6 במרס 1946.

פלוגה מהגדוד בפיקודו של יוסף בן-דור הוצבה בכפר הנטוש בארקה והייתה אמורה לתחזק את הקו שבין בית-דראס (ליד מושב גבעתי של היום) ליבנה. "פלוגה זו הוטרה ללא הרף בהפגזות התותחים מהקו המצרי וכן בהתקפות אוויר מספיטפיירים מצריים" (מערכות הארגון הצבאי הלאומי, עמ' 217). עוד פלוגה מגדוד 57 של האצ"ל יצאה לבקשת מפקדת חטיבת קריית לפנות פצועים משדה המערכה לאחר קרב מדמם עם כוחות הלגיון הערבי ליד הכפר הערבי סאפריה, שחרב במלחמת העצמאות (היום כפר חב"ד והמושב צפריה שעלו על הקרקע בשנת 1949). אחרי ההפוגה הראשונה, ועם התלקחות הקרבות הצטיינו חיילי גדוד האצ"ל בחטיבת גבעתי במערכה לפריצת הדרך לנגב. "הם קנו להם שם כלוחמים ממושמעים, אמיצים ומעולים כבר במבצע הבא של החטיבה, הוא מבצע 'אנ-פאר' (אנטי-פארוק), ראשון למבצעי החטיבה בקרבות עשרת הימים", (חטיבת גבעתי מול הפולש המצרי, עמ' 216).

חיילי האצ"ל, שהשתלבו בחטיבת גבעתי עם הקמת צה"ל בעיצומה של מלחמת העצמאות, הביאו איתם ערכים של אהבת העם והארץ, שאיפה לחיי חירות במדינת ישראל העצמאית וניסיון מצטבר של לחימה רציפה, באור ובסתור, נגד הפורעים הערבים, נגד כוחות צבא הוד מלכותו ובמסגרת שירותם ביחידות הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה בארץ, במדבר המערבי ובחזית איטליה.

מקורות:

דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, חלק שישי, מוסד קלוזנר, "הדר", תל אביב 1980.

איתן לבני, המעמד - מבצעים ומחתרת, סיפורו האישי של מפקד המבצעים של הארגון הצבאי הלאומי, הוצאת עידנים וספרי ידיעות אחרונות, תל אביב 1987.

אברהם אילון, חטיבת גבעתי מול הפולש המצרי, הוצאת "מערכות", תל אביב תשכ"ג, 1963.

כתב: יוסף קיסטר

התקן של חיילי האצ"ל בגדוד 57 של חטיבת גבעתי היה מלא: 4 פלוגות רובאים, פלוגה מסייעת ופלוגת מטח. בקריית מאיר נעשה תהליך החיול, והמתגייסים קיבלו תעודות חייל ומדים. לבני ציין כי מספרו האישי היה 88362, "המספר האחרון בגדוד". תוך כדי תהליך מכונן זה של השילוב בצה"ל ביום הקמתו תקפו מטוסי "ספיטפייר" מצריים את המחנה והמתגייסים נאלצו לתפוס מחסה בתעלות המגן. בהמשך אותו יום הועברו למחנה סרפנד (צריפין של ימינו) לשם הצטיידות והתארגנות. לבני עצמו התייצב במטה החזית ברמת אהרן, ליד רחובות. "...התייצבתי לפני מפקד החטיבה, שמעון אבידן, ובאותו יום הפכתי למג"ד בצה"ל" (המעמד - מבצעים ומחתרת, עמ' 297). לימים נודע לו כי מפקדו עמד בראש ה"סזון" (ולא יגאל אלון, כפי שסבר תחילה). "משקע זה מן העבר הקרוב לא האפיל על יחסי העבודה התקינים ששררו בינינו. לי עצמי החמיאה מאוד העובדה שנבחרתי לשמש כמג"ד הראשון מבין אנשי האצ"ל ועשיתי ככל יכולתי כדי להוכיח שאכן נפתח עידן חדש בתולדותינו, ולא פחות מכך ניסיתי להוכיח כי אנשי האצ"ל אינם נופלים בכישוריהם מאנשי ההגנה או הפלמ"ח." (שם, שם)

המשימות שהוצבו עכשיו לפניו ולפני גדוד האצ"ל הראשון בצה"ל - גד 57 - היו לסייע בבלימת כוחות הפלישה של הצבא המצרי באזור יבנה בדרום לעבר תל אביב. כמה ימים קודם לכן נהדף הצבא המצרי בידיו כוח שכלל גם שתי פלוגות של חיילי האצ"ל, שנשלחו לשם בהוראת המח"ט אבידן. לפי לבני, "הכוח המצרי נסוג ונאחז באזור תחנת הרכבת של אישדוד, מקום שהיה כזכור מוכר לי היטב. חטיבת גבעתי דרשה תגבורת והוחלט כי הגדוד הראשון של אנשי האצ"ל יירד דרומה", (שם, שם). מטה האצ"ל הקצה למטרה זו גדוד בן 500 איש, שעליו הוטל לרתק את הכוח המצרי באישדוד כשהם יורים מכל כלי הנשק שברשותם כדי לרתק את כוחות האויב. המצרים השיבו באש לכל הכיוונים. ניכר היה כי הם מופתעים ועצבניים. ב-3 ביוני 1948 עם שחר החלו המצרים בהפגזת תותחים ומרגמות לעבר קיבוץ חצור. אש המרגמות שלהם הופנתה גם לעבר הכפר בארקה מתוך השערה, שהתבררה כנכונה, כי הכפר משמש בסיס לכוחותינו. הפגזת המצרים נמשכה קרוב לשעה מבלי לגרום נזק לשני היעדים. בבוקר שלמחרת, 4 ביוני 1948, הורה מטה חטיבת גבעתי על נסיגה לבסיס היציאה. בשלב מאוחר יותר הפריש גדוד האצ"ל 11 לוחמים לפעולות חבלה באישדוד. חיילי האצ"ל, מצוידים בתת-מקלעים, בסכינים, באקדחים ובבקבוקי "מולוטוב", חדרו לבסיס הספקה של הצבא המצרי וחיבלו בכלי רכב ובמחסני תחמושת. בחזית אישדוד נפל לוחם האצ"ל יצחק מסורי (החייל יצחק). הוא נולד באדיס אבבה, חבש (אתיופיה) ב"א בתמוז תר"ץ (7 ביוני 1930) ועלה ארצה עם משפחתו בשנת 1940. עם סיום לימודיו עבר לקיבוץ, אך לא מצא שם את מקומו וחזר לבית הוריו. באותם ימים התנדב לשורות האצ"ל ותחילה פעל במחלקת הגיוס. בעוצר הגדול שהוטל על תל אביב נעצר בידי הבריטים והועבר כ"חשוד בטרור" למחנה המעצר ברפית. בזכות לחצים שהפעילה אימו על המוסדות השונים הוא שוחרר למעצר בית. אבל לא לוחם כיצחק יישב ללא מעש בביתו. הוא חזר לפעילות בשורות האצ"ל והשתתף בקרבות רבים: במערכה על יפו, ביהודיה (יהוד) ובחזית רמלה. בקרבות באישדוד הוא נמנה עם התגבורת של יחידות האצ"ל ו"עמד בגבורה במלחמה נגד המצרים, עד ליום שבו נפגע ונפל", כ"ט באייר תש"ח (4 ביוני 1948).

מתזמורת הבריגדה לתזמורת צה"ל

הסוכנות היהודית מינתה את יובל הופנקו להיות אחד המקשרים עם הצבא הבריטי. הוא הרבה להופיע ביחידות צבאיות עם תזמורת כלי מיתר של תלמידי ביה"ס "שולמית" ובאחד הקונצרטים נשאל מדוע אין בארץ תזמורת כלי נשיפה. יובל העלה את השאלה לפני קולונל לסטר, מפקד בסיס הטירונים שנחשב לידיד היהודים, שהסכים להקמת תזמורת כלי נשיפה יהודית בבסיסו ויובל הופנקו נתמנה למנצחה בדרגת סרגנט. לנשיא התזמורת נתמנה מיגור בירד שהורה להעביר לתזמורת כלי יודע נגן בכלי נשיפה. וכך, ביוני-יולי 1942 נולדה התזמורת. כלי נגינה, תווים ועמודי תווים נתקבלו מתזמורת מכבי האש התל אביבית, וכשהגיעו הנגנים החלו החזרות. גם הוועד הארצי למען החייל היהודי עזר לנו רבות.

סדר היום של התזמורת היה זהה בעיקרו לזה של המחלקה הקודמת שלי: השכמה, התעמלות בוקר, מסדר ביקורת. ומכאן סדר היום כבר שונה: חזרות, עבודה עצמית, חזרות, עבודה עצמית. לאחר שבוע של חזרות אינטנסיביות על המארש וצעידה עם נגינה ברחובות שכונת הקצינים לקול תשואות הנשים והילדים, היינו מוכנים להופיע על מגרש המסדרים. קדמה לכך עבודה קשה של צחצוח כלי הנגינה העשויים פליז. בצחצוח הטובה הנושנה השקעתי יותר מחצי בקבוק "ברסו"!

בשבת עלינו על המגרש ועמדנו במקום שהוקצה לנו. הטקס זרם כרגיל ובהגיע הפקודה "לפי השמאל קדימה צעד!" התחלנו לנגן. חזרנו על המארש כמה פעמים (שכן לא התכוננו לנגן מארש אחר) ובהגיע תורנו עברנו על פני בימת ההצדעה כשיובל הופנקו מצדיע.

כשחזרנו למעון התזמורת חיכה לנו נשיא התזמורת מיגור בירד וברך אותנו על ההופעה המוצלחת. גם המנצח, יובל הופנקו הצטרף אליו ובפנים מחייכות הוציא מכיסו חבילת "פאסים" (אישורי יציאה) לסוף שבוע עם שמות כל הנגנים, ובכללם השם שלי דאז - משה אפשתי!

ההרכב הראשון של תזמורת הבריגדה.
משה אור (אז אפשתי) יושב בשורה
הראשונה שני משמאל.

מזכרונותיו של רס"ן משה אור (1924-2019), ממייסדי תזמורת צה"ל ומפקדיה

בתחילת שנת 1942 נענית לקריאת המוסדות הלאומיים והתגייסתי לצבא הבריטי. התייצבתי בלשכת הגיוס ונשלחתי לטירונות בסרפנד. את חוויותי מהטירונות אשמור לפעם אחרת ואצלול היישר לסיפורנו.

מצאתי תזמורת

באחד הימים במהלך הטירונות שוחררנו מכל פעילות והחלטתי לשוטט קצת במרחבי הבסיס. הגעתי למגורי הקצינים כשלפתע שמעתי קולות חצוצרות ותופים. התקרבותי וראיתי שעל אחת הגזוזטרות יושבת קבוצת נגני כלי נשיפה ומנגנת משהו שלא הכרתי, אבל מניסיוני בתזמורת "הפועל" הבנתי שזה שיר לכת. לפניהם, על כסא שהוצב על שולחן, ישב המנצח יובל הופנקו.

כשחלה הפסקה בנגינה ניגש אלי יובל, שהכיר אותי, ושאל אותי: "מה אתה עושה פה?" השבתי לו כי התגייסתי. להפתעתי שאל יובל אם אני רוצה להצטרף לתזמורת. מובן שהשבתי בחיוב והוא אמר שיפנה למפקדה כדי שאקבל העברה. וכאן באה שוב שאלה מפתיעה: "על מה אתה רוצה לנגן?" ענית: "על מה שאתה צריך." הוא הסתכל עליי ואמר: "מצוין. אתה תנגן על טוֹבָה." מאז הסיסמה שלי היא "טוביסט אור נוט טוביסט".

הימים הבאים עברו כרגיל - אימונים ותרגילים. בשבת עלינו על מגרש המסדרים ל"מסדר המפקד". עברנו את הבדיקה, וכשחזרנו לצריף ניגש אלי סרגנט דרביג בחיך ואמר לי כי קיבלתי העברה לתזמורת. להפתעתי ולשמחתי לא היה גבול.

אספתי את חפציי, נפרדתי לשלום מהחברים ופניתי ללכת. סרגנט דרביג קרא לי: "לא שכחת משהו?" הסתכלתי על המיטה העירומה מכל שמיכה והשבתי בשלילה. וזוהו אמר: "את הדבר החשוב ביותר, את הרובה." מתברר, שגם חיילים בתזמורת צריכים רובה. לקחתי את הרובה והלכתי למעון התזמורת.

המצעד הראשון

במחנה בג'ניפה הרגשנו כמו בבית. דגל כחול-לבן ענק התנוסס בכניסה, שלטים בעברית בכל מקום והשפה העברית שלטה. לפני הכניסה לביתן החזרות שורטט בחול סמל התזמורת בתוך מגן דוד.

מסביב למחנה, במרחב המדברי הצהוב, היו פזורים מחנות של חיילים עברים: יחידות תובלה, מובילי מים, הנדסה, יחידות נשים ועוד. הופענו כמעט מדי ערב והביקוש להופעות היה כה גדול עד שהופענו אפילו פעמיים ושלוש ביום.

גרמניה נכנעה וב-8 במאי נערך במחנה מסדר הגיגי בהשתתפות כל היחידות העבריות שבאזור לציון יום הניצחון, וחברי התזמורת יכלו ללבוש "מדים" כאוות נפשם.

היציאה לבריגדה

חזרנו ארצה ועדיין המתנו למימוש שאיפתנו לצאת לאירופה ולהתחבר עם הבריגדה שעדיין הייתה שם, עד שיום אחד נתקבלה ההוראה: נוסעים לבריגדה.

ארזנו את הציוד ואת כלי הנגינה ויצאנו לתחנת הרכבת ברחובות. הגענו לפורט סעיד, עלינו על אוניית המשא "זולנד" ולאחר שלושה ימים הגענו לנמל הצבאי בטולון. משם ברכבת עד אנטוורפן, מקום מושבה של מפקדת הגדוד השני. ב-1.3.1946 התפרסמה בביטאון החי"ל הודעה על הגעתה של התזמורת והיחידות השונות הזמנו להופעה. ואכן, ביום 6.3.46 נוגן הקונצרט הראשון של התזמורת באולם "מק"א באנטוורפן שקושט בסמל הבריגדה. מובן שבסימונינו ניגנו את "התקווה".

הופעה רדפה הופעה וקונצרט רדף קונצרט. יחידות הבריגדה ויחידות עבריות נוספות חנו בצרפת, בלגיה והולנד ואנחנו חיינו ממש על גלגלים. ובל נשכח את עשרות הקהילות של "שארית הפליטה" ובתי הספר היהודיים שחשנו חובה מוסרית לבוא וללמד אותם מ"זמרת הארץ". כאן, על אדמת אירופה הרוויה בדם יהודי, חשנו גאווה על ההופעות לפני אחינו ניצולי השואה ובקהילות היהודיות שהתחילו להתארגן מחדש.

הופעות התזמורת משכו אליהן קהל יהודי חם ונלהב. ולכן יזמנו גם הקמת תזמורת ריקודים. התזמורת הופיעה מדי מוצאי שבת באולם "מק"א שהיה מקום מפגש בין החיילים הארצישראלים והצעירים והצעירות היהודים.

אף שהזמן ששהינו בבריגדה היה לצערנו קצר מדי, הוא היה המאושר ביותר בכל שנות שירותנו בתזמורת. הקונצרטים שלנו היו מורכבים מיצירות קלאסיות מעובדות לתזמורת כלי נשיפה ויצירות עבריות ויהודיות. כאשר השמענו משירי הארץ הצטרפו אלינו החיילים בשירה אדירה. הרגשנו בבית.

הגיע חג הפורים וזרם הבקשות להופעות גבר. לא יכולנו לספק את כל הבקשות בימי החג, והופענו ב"פורים מוקדם" וב"פורים מאוחר". לימדנו את ילדי הקהילות משירי פורים, הופענו פעמיים ושלוש ביום ובקושי עמדנו במשימה. באנטוורפן הופענו פעמיים ביום אחד באולם "רובנס פאלאס" המפואר, לפני הצוהריים לילדים ובערב למבוגרים. במרכז התוכנית היו שירי פורים ושירי ארץ ישראל. אחרי ההופעה לילדים

המצעד הראשון שבו השתתפה התזמורת, בת ארבעה חודשים בלבד, היה בתל אביב כדי לעודד התנדבות לצבא הבריטי. כל תל אביב יצאה לרחובות לצפות ב"מצעד הראשון זה אלפיים שנה". בראש צעד יובל הופקו ולפניו רכב קולונל לסטר, מפקד בסיס האימונים בסרפנד.

צעדנו לאורך רחוב אלנבי לקול תשואות הקהל הרב שאף זרק עלינו פרחים וליד קולנוע "מוגרבי" עלינו על הרכבים וחזרנו לסרפנד.

התברר לנו כי בצבא הבריטי נהוג שנוסף על השתתפות בשמירה בבסיס לתזמורת צבאית יש תפקיד נוסף בזמן מלחמה - לשמש כנושאי אלונקות. לשמחתנו הרבה זה קרה רק פעם אחת. הפצועים הרבים מהקרבות במדבר המערבי בין מונטגומרי הבריטי ורומל הגרמני הועברו ברכבות לסרפנד ואנו העברנו אותם לאמבולנסים שלקחו אותם לבתי החולים.

שנה שלמה היינו על תקן של תזמורת שאינה מוכרת, כלומר חיילים-מנגנים. השתתפנו בשמירה היקפית של הבסיס וגם בעבודות רס"ר לסוגיהן, אבל בשנה זו התגבשה התזמורת ליחידה הומוגנית. היו בינינו אנשים מכל קצות הקשת הפוליטית, אך המטרה הייתה משותפת: להיות תזמורת ראויה לשמה. גם רמת הנגנים עלתה, הן באופן אישי הן כקבוצה.

לאור המחמאות שהגיעו מכל היחידות הוחלט במפקדת הבסיס כי הרמה שלנו מצדיקה הכרה רשמית בתזמורת. כתוצאה מזה צורף לכל אחד מהנגנים התואר SMSM "באנדסמן", כלומר איש תזמורת, והסמל הרשמי של תזמורת צבאית - נבל מעוטר ומעליו הכתר המלכותי. הפרטואר שלנו התעשר במארשים וגם במוזיקה קלה.

סמל תזמורת הבריגדה

את ההמנון הלאומי שלנו, "התקווה", אסרו עלינו לגנן אחרי השמעת ההמנון הבריטי. החלטנו למרוד באיסור. בחרנו בהופעה במחנה כורדאני לפני יחידה יהודית מחיל ההנדסה. לאחר נגינת ההמנון הבריטי, בעוד הכול עומדים על רגליהם, התחלנו לגנן את "התקווה". הקצינים הבריטים הצדיעו, החיילים היהודים שרו בקולי קולות והדבר היה לעובדה.

הירידה מצריימה

הסוכנות היהודית ביקשה לא פעם לצרף את התזמורת לבריגדה ולא נענתה, אבל קיבלנו "פרס": אפשרו לנו לצאת למחנה האימונים של הבריגדה בג'ניפה, מצרים. הבריגדה עצמה כבר הייתה עמוק בקרבות נגד הגרמנים בצפון איטליה.

נערכה מסיבה ובה חולקו משלוחי מנות לילדים כשי מחיילי הבריגדה.

ב-21.3.46 נערך נשף פורים גדול מטעם הקרן הקיימת לישראל בחסות בריגדיר בנימין, מפקד הבריגדה ובהשתתפות התזמורת. יהודי המקום, ניצולי השואה, מילאו את המקום עד אפס מקום והתרגשו עד דמעות. גם אנחנו התרגשנו.

פורים עבר ופסח התקרב. גם אותו "הארכנו" לעשרה ימים כדי שנוכל להיענות לבקשות הרבות. נמסר לנו כי את החג נערוך במחנה ברגן בלזן יחד עם אלפי העקורים היהודים שהיו שם. הכנו קטעי נגינה וקריאה מתאימים לחג, אך האישור הנכסף לא הגיע.

דנדרמונדה

דנדרמונדה, עיירה קטנה ומנומנמת, שוכנת על גדות נהר קטן עטור עצי צפצפה. כאן נוסף לנו תפקיד חדש. כל יום ראשון צעדנו לכיכר העיירה וניגנו להנאת התושבים, אבל לא שכחנו את העיקר: הופעות ביחידות החטיבה ולפני יהודים משארית הפלטה. יחידות התחבורה של החטיבה הסיעו אלפי פליטים ממחנות המעבר אל נמלי הים בדרך לארץ. גם אנחנו תרמנו את חלקנו כשמדי פעם באו אנשי עלייה ב' ו"החרימו" את כל המצרכים שהיו בבסיס.

השחרורים מהצבא חיסלו לאיטם את יחידות הבריגדה, וסוף שהותנו באירופה נראה באופק. כ"בונוס" על השירות המאומץ סידרו לנו סיור הופעות ממושך בצרפת, מבורדו ועד קאלה ודנקירק. עמדנו נרגשים לפני הריסות חומת הבטון האטלנטית והתותחים המפלצתיים רחבי הקוטר, זכר לשיגעון הגדלות של היטלר. את החג הלאומי של צרפת, ב-14 ביולי, חגגנו בקונצרט חגיגי בעיר קלה.

גנט

הבסיס האחרון שלנו היה בעיר גנט שבבלגיה. השמועות על פירוק הבריגדה ושחרור אנשיה הלכו והתממשו. הנגנים המבוגרים השתחררו מהצבא. לא נשאר לנו הרכב גדול דיו להופעות והן פסקו. התרומה האחרונה שלנו לבריגדה הייתה אימון צעידה של קבוצת חיילים וקצינים שנבחרו לייצגה במצעד הניצחון בלונדון.

בסוף נובמבר 1946 התחלנו במסענו חזרה הביתה. ברכבת, באונייה לפורט-סעיד ולבסוף ברכבת לבסיס השחרורים ברחובות ובדצמבר 1946 תמו ארבע שנים וחצי של שירות בצבא הבריטי. חזרנו הביתה לארץ תוססת, לוחמת, ובעיקר מקווה.

תזמורת צה"ל

בארץ התקרבו העניינים לשלב ההכרעה. המחחרות המשיכו במאבקן באנגלים, והערבים המשיכו לתקוף את היישוב היהודי הקטן. באו"ם התקבלה ההחלטה על החלוקה, המוסדות היהודיים החלו להתארגן למערכה והוכרז על גיוס לצבא שבדרך. קיבלתי צו קריאה.

התייצבתי במועד וכשנשאלתי לדרגתי בצבא הבריטי השבתי BDSM, דהיינו נגן בתזמורת. הפקידה ששמעה את האותיות SM תרגמה זאת מיד לסרגנט מייג'ור וכך הוענקה לי דרגת רס"ר.

הוטלו עליי משימות שונות, תחילה ניצלו את ניסיוני בתרגילי סדר ושובצתי במסטרה הצבאית ומשם נשלחתי לגליל לסייע בהקמת יחידה חדשה להגנה על היישובים היהודיים.

במטכ"ל התחילו לדבר על הקמת תזמורת צבאית והדחיפה הסופית להקמת תזמורת צה"ל באה בעקבות ביזיון שקרה ב-18 באוגוסט 1948 בקריה בתל אביב. הציר הסובייטי פאבל יארשוב הגיש את כתב האמנתו לראש ממשלת ישראל דוד בן גוריון. מעברו האחד של השביל המוליך אל הלשכה של בן גוריון עמדה מחלקת שוטרים צבאיים מגוחצים ומצוחצחים שקיבלו את פני האורח ב"דגל 'שקו' ומולם, בבגדים לא מגוחצים ובכלים לא מצוחצחים, עמדה חבורת נגנים מתזמורת שונות. גם הנגינה לא עמדה ברמה משום שהנגנים כמעט ולא עשו חזרות על נגינת ההמונים. מכאן ועד להקמת תזמורת צבאית תקנית הייתה הדרך קצרה ויודעי נגן מכל יחידות צה"ל נקראו להתייצב לבחינה. מובן שגם אני נקראתי לדגל.

סמל תזמורת צה"ל

כבעל הדרגה הגבוהה ביותר מבין יוצאי תזמורת הבריגדה שהתגייסו לצה"ל הוחלט למנות אותי לרס"ר התזמורת כדי שאלמד את אנשיה את כל מה שתזמורת צבאית צריכה לעשות. כבסיס התזמורת החדשה נקבע מחנה תל ליטווינסקי (תל השומר).

נגנים, כלי נגינה, תווים ואולם חזרות היו, רק מנצח לא היה.

מפקדיו של המנצח המיועד, שלום (מוני) ריקליס, סירבו לשחררו והוא הצטרף לתזמורת כמה חודשים מאוחר יותר ונתמנה למפקדה ולמנצחה. בינתיים באה הישועה מ... ברלין!

פולקובניק (סגן אלוף) יצחק מוזא היה מנצח התזמורת הייצוגית של הצבא האדום בברלין הכבושה שהייתה מחולקת בין ארבע המעצמות. בכל יום סבבה תזמורת של מעצמה אחרת ברחובות העיר וניגנה.

בעקבות הפגישה עם העקורים, שארית הפלטה וניצולי מחנות ההשמדה, החליטו מוזא ואשתו לעלות למדינה שזה עתה הוקמה. לאחר ריאיון קצר הוא נתמנה למנצח הראשון של תזמורת צה"ל.

האתגר הראשון- אירועי יום העצמאות - חייב אותי להקצות הרבה יותר זמן לתרגילי סדר וצעידה, עם נגינה ובלעדיה, להקפדה יתרה על ניקיון הכלים וצחצוחם וכן על גילוח, צחצוח וגיהוץ. המנצח מוזא לא ידע עברית, אך היו בין הנגנים יודעי רוסית שהקלו על הקשר בין המנצח והנגנים. המוזיקה היא הרי שפה בין לאומית, ומושיגה ידועים לכל מנגן.

המסדר הראשון

דמיינו את מגרש המסדרים בתל השומר המוקף בחיילים רבים ועליו עומדת תזמורת צה"ל כשלרגלי הנגנים קרסוליות משאריות הצבא הבריטי ולראשיהם כובעים מתנת "אמערקאנישע היטלמאכר" - הארגון

היהודי של יצרני הכובעים באמריקה. ליד התזמורת עומד המנצח ולקול פקודתו ברוסית: "שגאם מארש, ראז דבא, ראז דבא" (קדימה צעד: אחת שתיים, אחת שתיים) התחילה התזמורת לצעוד לצלילי "קולונל בוגי". סובבנו את המגרש פעמים רבות והחיילים מחאו כפיים בקצב הנגינה. מכאן ואילך נשמרה השגרה בבסיס התזמורת כשכל העיניים נשואות לעבר אירועי יום העצמאות הראשון שלאחר תום מלחמת העצמאות.

יום העצמאות 1949 - המצעד שלא צעד

בבוקר יום העצמאות הגענו למקום הכינוס והסתדרנו בראש המצעד. לפנינו צעד המנצח, אחרינו נציגויות מכל חילות צה"ל הצעיר ובמאסף שלושה טנקים ש"הושאלו" מהצבא הבריטי בטרם עזב את הארץ. למחיאות כפיים נלהבות במיוחד זכו החיילים מיחידת הדרוזים, שצעדו במדי צה"ל כשלארשיהם כאפיות חאקי ועקאלים שחורים. רבבות צופים מריעים מכל רחבי הארץ הציפו את מסלול המצעד וקשה היה להשליט סדר ולאפשר מעבר בטוח לצועדים. הקהל הנלהב ירד מהמדרכות וסתם את הכבישים. הדוחק הרב ביותר היה ליד בימת הכבוד, שעליה ישבו כל גדולי האומה ואורחים רמי מעלה. מפקד המצעד, סגן-אלוף מליון, ראה שאין אפשרות להמשיך במצעד והורה לעצור אותו. אולם ההוראה לא הגיעה אל התזמורת, ואנחנו המשכנו בדרך לקול תשואות הקהל וקריאות "הידד" נלהבות. ברחוב אלנבי פנינו שמאלה לרחוב המלך גורג' וליד עצי השקמה הגיעה גם אלינו ההוראה לעצור.

אחר הצהריים יצאנו להנעים בנגינתנו לקהל המוזמנים שבאו לקבלת הפנים החגיגית שנערכה בגן השושנים לרגל יום העצמאות (השושנים נשתלו אותו בוקר!). המשימה הוטלה על תזמורת הקשתנים, שהועברה אלינו עם הקמת תזמורת צה"ל, בצירוף נבחרת של נגני כלי נשיפה מהתזמורת ואני ביניהם, וכך נוצרה תזמורת סימפונית ראויה לשמה. ניגנו יצירות קלאסיות קלות שנתקבלו במחיאות כפיים. נהמת שלושה מפציצי B-17 שחלפו ממעל במטס הצדעה הצטרפה לאקורדים המוזיקליים של התזמורת.

מבחן יום העצמאות עבר בהצלחה.

תקצר היריעה מלספר את המשך קורותיה של התזמורת. שנים אחר כך, לקראת סוף שירותי הצבאי, סגרתי מעגל וחזרתי לפקד על תזמורת צה"ל. עד היום מנגנת התזמורת מארשים שהלחנתי.

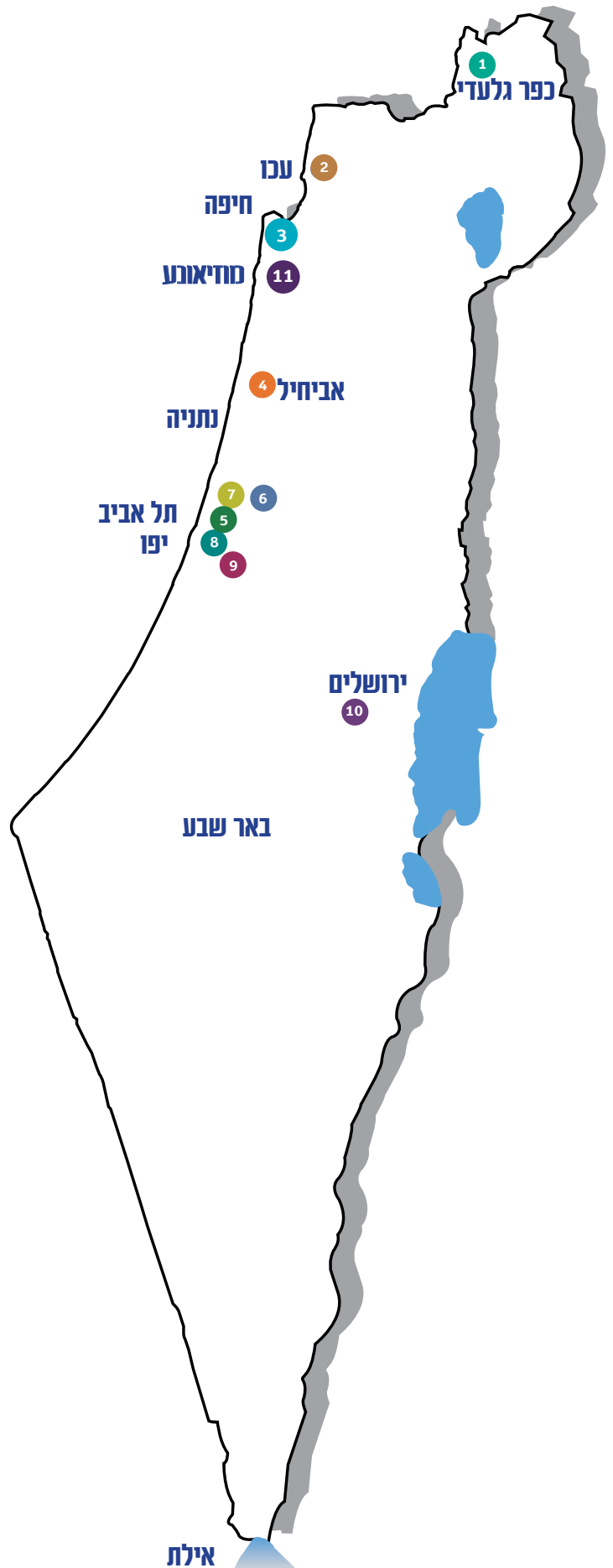
אסיים בברכה המקובלת אצלנו, "לנושפים הידד!"

**** התמונות באדיבות משפחת אור.**

ערך: נעם אור

מפת המוזיאונים

- 1 מוזיאון בית "השומר"
- 2 מוזיאון אסירי המחתרות עכו
- 3 מוזיאון ההעפלה וחיל הים ע"ש דוד הכהן
- 4 מוזיאון בית הגדודים
- 5 מוזיאון ה"הגנה" ע"ש אליהו גולומב
- 6 מוזיאון בית הפלמ"ח
- 7 מוזיאון האצ"ל
- 8 מוזיאון האצ"ל בתש"ח ע"ש עמיחי פאגלין (גידי)
- 9 מוזיאון לח"י ע"ש אברהם שטרן (יאיר)
- 10 מוזיאון אסירי המחתרות ירושלים
- 11 מוזיאונע

מוזיאון בית הפלמ"ח

- כתובת: חיים לבנון 10, רמת אביב, ת"א.
- טלפון מחלקת הזמנות: 03-5459800
- Waze: בית הפלמח, חיים לבנון 10, תל - אביב - יפו.
- דוא"ל מחלקת הזמנות: palmach_reservation@mod.gov.il
- פתוח ראשון - שישי. שבת: סגור.
- הביקור במוזיאון בתיאום בלבד.

מוזיאון האצ"ל

- כתובת: המלך גורג' 38, תל - אביב.
- טלפון: 03-5253307 / 03-5284001
- Waze: מוזיאון האצ"ל, המלך גורג' 38, תל אביב - יפו
- דוא"ל: Etzel_Museum@mod.gov.il
- שעות פתיחה: ראשון-חמישי: 8:00 - 16:00. שישי-שבת: סגור.

מוזיאון האצ"ל בתש"ח ע"ש עמיחי פאגלין (גידי)

- כתובת: נחום גולדמן 2, גן צארלס קלור, טיילת תל אביב - יפו.
- טלפון: 03-5172044 / 03-5177180
- Waze: חניון בית האצ"ל
- דוא"ל: etzel48_museum@mod.gov.il
- שעות פתיחה: ראשון - חמישי: 8:00 - 16:30. שישי - שבת: סגור.

מוזיאון לח"י ע"ש אברהם שטרן (יאיר)

- כתובת: אברהם שטרן 8, שכונת פלורנטין, תל - אביב.
- טלפון: 03-6820288 / 03-6837582
- Waze: מוזיאון בית יאיר אברהם שטרן, אברהם שטרן 8, תל אביב - יפו
- דוא"ל: Lehi_Museum@mod.gov.il
- שעות פתיחה: ראשון - חמישי: 8:00 - 16:00, שעות ערב וימי 1 בתיאום מראש לקבוצות מעל 25 איש. שבת: סגור.

מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים

- כתובת: משעול הגבורה 1, מגרש הרוסים, ירושלים.
- טלפון: 02-6233166 / 02-6233167
- מספר הפקס 02-6250651
- Waze: עיריית ירושלים, חניון ספרא (חניון בתשלום)
- דוא"ל: Hamachtarot_Jerusalem@mod.gov.il
- שעות פתיחה: ראשון - חמישי: 9:00 - 17:00, שעות ערב וימי 1 בתיאום מראש לקבוצות מעל 25 איש. שבת: סגור.

מוזיאון בית "השומר"

- כתובת: קיבוץ כפר- גלעדי. טלפון: 04-6941565.
- Waze: מוזיאון בית השומר, כפר גלעדי.
- דוא"ל: hashomer_museum@mod.gov.il
- שעות פתיחה: ראשון - חמישי: 8:00 - 16:00. שישי: בתיאום מראש לקבוצות מעל 50 איש. שבת: סגור.

מוזיאון אסירי המחתרות - עכו

- כתובת: רחוב ההגנה 10, עכו העתיקה.
- טלפון: 04-9911375
- Waze: מוזיאון אסירי המחתרות, עכו
- דוא"ל: Hdakko_Museum@mod.gov.il
- שעות פתיחה: ראשון - חמישי: 8:00 - 16:30. שישי: בתיאום מראש לקבוצות מעל 30 איש. שבת: סגור.

מוזיאון ההעפלה וחיל הים ע"ש דוד הכהן

- כתובת: רחוב אלנבי 204, חיפה.
- טלפון: 072-2798030
- Waze: ההגנה 65, חיפה.
- דוא"ל: haapala.mus@gmail.com
- שעות פתיחה: ראשון - חמישי: 10:00 - 16:00. שישי: בתיאום מראש לקבוצות מעל 30 איש. שבת: סגור.

מוזיאון בית הגדודים

- כתובת: רחוב בן גוריון, מושב אביחיל.
- טלפון: 09-8822212, 09-8629240
- Waze: בית הגדודים, מושב אביחיל
- דוא"ל: Hagdudim_Museum@mod.gov.il
hagdudim.museum@gmail.com
- שעות פתיחה: ראשון - חמישי: 8:30 - 16:00. שישי: בתיאום מראש לקבוצות מעל 30 איש. שבת: סגור.

מוזיאון "ההגנה" ע"ש אליהו גולומב

- כתובת: שדרות רוטשילד 23, תל - אביב.
- טלפון: 03-5600809 / 03-5608624
- דוא"ל: Hagana_Museum@mod.gov.il
- Waze: רוטשילד 23 תל - אביב
- שעות פתיחה: ראשון - חמישי: 8:00 - 16:00. שישי-שבת: סגור.

משרד הביטחון - אגף משפחות, הנצחה ומורשת
יחידת המורשת והמוזיאונים